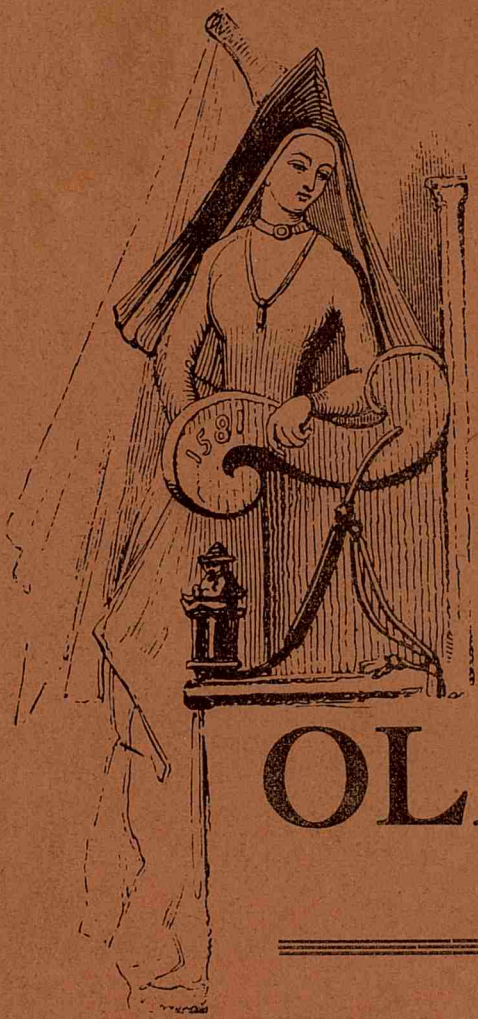

N. IORGA

DESPRE OLANDA

TREI CONFERINȚE

TIPOGRAFIA ZIARULUI „UNIVERSUL“ BUCUREȘTI STR. BREZOIANU 23—25

www.dacoromanica.ro

N. IORGA

A monsieur Jean Habicht,
ministre de Pologne,
en souvenir de
Iorga

DESPRE OLANDA

TREI CONFERINȚE

1 9 3 6
TIPOGRAFIA ZIARULUI „UNIVERSUL" BUCUREȘTI

www.dacoromanica.ro

Despre Olanda

Trei conferințe

I

de N. Iorga

Excelență, doamnelor și domnilor,

Nu voiu face în seara aceasta și în cele două seri care vor urma, adecă Joia și Sâmbăta viitoare, decât să îndeplinesc o datorie elementară de recunoștință, de gratitudine după a treia visită a mea în Olanda. Nu vă vorbesc de o țară pe care s'o fi cunoscut numai acum: cea dintâiu visită este foarte veche, mai adâncă decât treizeci de ani. Dar în ultimă din aceste visite am întâmpinat acolo, și la oameni pe cari îi cunoșteam, și la oameni pe cari i-am cunoscut atunci, și la oameni pe cari i-am văzut, dar n'am avut plăcerea de a-i cunoaște personal, o așa de bună primire, încât m'am simțit dator — și ar fi bine să mă urmeze și alții — ca și de câte ori se întâmplă să fiu bine primit într'o țară străină —, m'am simțit dator a vorbi de țara atât de folositoare pentru noi în ce privește marea operă de întărire a elementului de basă, a elementului fundamental, a elementului țerănesc, de care va fi vorba astăzi, și a altor elemente, care fac parte din aceiași temelie și, în același timp, de poporul atât de simpatic prin moralitatea ca și prin marea tradiție de cultură, prin iubirea și înțelegerea pentru ce se ridică peste o viață materială, care trebuie să spun că este admirabil organisată în Olanda.

Așa încât, de la început, a trebuit să subliniez acest fapt. Se crede de obiceiu că societățile omenești se împart în două, că sunt societăți care se îngrijesc înainte de toate de muncă, de câștig, de economie și societățile acestea nu ar avea o înțelegere pentru lucrurile spiritului, și alte societăți care ar avea o înțelegere deosebită pentru lucrurile spiritului, dar aceasta le-ar dispensa de tot ce privește economia națională Dacă ar fi așa, ar fi de dorit numai ca grija lucrurilor materiale să meargă totdeauna împreună cu preocupațiile spiritului uman, dar din fericire nu este așa, și eu, experiența legăturii, neapărate, derivării logice a unei stări de spirit dintr'o anume stare materială și a unei influențe, a unei forme de viață sufletești asupra acestei vieți materiale, am făcut-o în două locuri.

Am mers cândva în America, având și eu părerea pe care o au foarte mulți de la noi, că America este o țară în care se munceste și se câștigă, dar că societatea este de o asprime și o neînțelegere deosebite, și sunt colegi și prieteni de-ai miei francesi, cari fac un haz nesfârșit cu privire la naivitățile so-

www.dacoromanica.ro

cietății americane și la primitivitatea ei. Când am fost să plec, mi s'au dat din Paris aceste recomandații : în conferințele dumitale ferește-te de a vorbi de lucruri prea înalte ; caută, în conferințe și în conversații, să spui glume cât se poate de groase și de tari, și atunci Americanii au să rădă groaznic și în felul acesta ai să capeți o foarte mare popularitate. M'am dus, și m'am întors încântat din America : de Universitățile americane, de colegii miei profesori acolo, de atitudinea studenților, cari servesc prin restaurante și îndeplinesc o mulțime de funcțiuni socotite la noi servile, ceia ce nu-i împiedică de a fi ascultătorii cei mai devotați, cei mai interesați și mai inteligenți ai cursurilor care li se fac. Am plecat de acolo cunoscând și o întreagă viață a spiritului pe care o știam numai în parte. Ei bine, experiența lucrului acestuia : că merg împreună lucrurile spiritului și ale muncii, care creiază basa materială a unei societăți, am făcut-o și în Olanda. Și de aici se desface o învățătură pentru noi : aceia de a nu ne crede represintanții unui idealism care de multe ori există numai în închipuirea noastră și de a nu neglija basa, dar de sigur nici să nu stăruim ca societatea românească să se strămute pe o basă de materialism grosolan, pentru că aceasta ar însemna să nu mai urmăm pe calea voită de generațiile anterioare, care au căutat să cunoască multe lucruri și care s'au folosit de ele pentru mintea noastră românească, pe care eu o socot titlul nostru principal de glorie.

A cunoaște Olanda este a căpăta deci o experiență prețioasă, este a îndrepta o mulțime de păreri greșite și este a prinde o învățătură pentru direcțiile cele noi ale vieții noastre, care, direcțiile acestea, nu stau în legi, nu stau în mari planuri de reformă, nu stau în ideologiile acelea cu care se amețește, și de o parte și de alta, tineretul, ci stau în altceva : în munca frumos îndeplinită, cu tragere de inimă, cu simț de solidaritate, de toată lumea, și în căldura peste această muncă, în afară de care nimic nu este durabil și serios în viața nouă a acestei Românii, atât de crescută în hotare, și a poporului românesc, pe care eu îl cred capabil de orice, neavând decât un singur dușman : adecă propriile sale greșeli, care se pot corecta.

Intre prietenii pe cari i-am găsit acolo în Olanda, aș vrea să pomenesc măcar pe doi. Unul a fost menționat și în conferința mea la Radio acum două zile. Este vorba de un om extraordinar, a cărui modestie ar fi adânc jignită, ar fi rănită, chiar sângeros rănită, dacă el ar fi aici și m'ar asculta. Este vorba de cineva care a fost în România nu odată, ci de mai multe ori, care se roagă de luni de zile să aibă de la noi materialul trebuitor pentru o conferință asupra României, de un om care este și un bizantinolog și un cercetător al filosofiei antice, dar care s'a dus să caute pe Dalai-Lama în munții Tibetului, care are mari legături de familie pentru că se coboară dintr'o princesă iavaneză, din Indiile olandese, și care, în sfârșit, în timpul războiului — ceia ce n'am spus în conferința mea de la Radio — s'a dus în Belgia și a îndeplinit cu un curaj extraordinar una din funcțiunile cele mai frumoase ale milei de oameni. A stat în fața Germanilor, a sfidat ocupația germană pentru a scăpa persoane persecutate, și a scris o carte admirabilă în care povestește ceia ce a făcut atunci, carte care este în limba franceză și pe care o poate ceti toată lumea. In momentul de față el întemeiază o nouă catedră de bizantinologie în Olanda, pe lângă aceia care aparținuse cândva unui strălucit învățat pe care acum vrâsta și

www.dacoromanica.ro

infirmităţile îl ţin la o parte, d. Hesseling, şi care este ocupată de o domnişoară greacă de origine, foarte bună cunoscătoare a gramaticei greceşti de pe vremea clasică şi care de sigur îşi îndeplineşte funcţiunile sale cu foarte mare folos, dar mai mare orizont vor avea studiile bizantine încredinţate unui om de o aşa de mare valoare umană şi de un spirit enciclopedic aşa de larg şi sigur ca d. Grondijs, pe care cred că v'ar face plăcere să-l vedeţi aici, pentru că este legat sufleteşte de noi şi niciodată în viaţa mea nu mi s'a întâmplat să găsesc presintată modesta mea activitate, — neserbătorită printr'un banchet în toată viaţa mea — şi în acelaş timp şi ceia ce ţara noastră a putut să facă în domeniul culturii şi locul pe care îl ocupă în civilisaţia generală, aşa de frumos cum a făcut-o într'un articol dintr'una din cele mai mari gazete din Haga, d. Grondijs.

Aici o să vă fac să zâmbiţi puţintel, căci vreau să adaog un amănunt, care vă va arăta ce influenţă a putut să exercite frumosul articol al d-lui Grondijs asupra cetitorilor şi ce încredere aveau ei în recomandaţiile lui, şi, pe de altă parte, ce curăţie de spirit este adesea în Olanda în clasele de sus. D. Grondijs presintase între altele reproducerea unei fotografii luate la Văleniide-Munte şi în care erau elevele mele de la Şcoala de Misionare. Şi, iată, am primit o scrisoare de la un domn olandes din societatea cultă, în care îmi spune : „eu m'am uitat la elevele d-tale şi pe mine mă interesează cutare : am făcut o cruce deasupra şi, prin urmare, dacă vrei să intervii pe lângă dânsa ca să intrăm în corespondenţă", — firesce pentru scopurile cele mai oneste : ca s'o ia de nevastă. Vă puteţi închipui un Român care în aceiaşi situaţie ca acest corespondent olandes al mieu, văzând o fotografie a unei şcoli din Olanda, s'ar hotărî asupra unei persoane care i s'ar părea deosebit de interesantă şi ar cere copilăreşte şi atât de cinstit să-i facă favoarea de a intra în corespondenţă ca să vadă dacă fata corespunde sufleteşte unei înfăţişări care i-a plăcut. De atunci, cum era de aşteptat, la Văleniide-Munte este un întreg războiu: persoane care nu sunt aceia însemnată cu crucea, ar dori foarte mult să fie ele, şi de aceia necunoscutul Olandes va avea o întreagă corespondenţă românească, dar, cum nu cred că va avea dispoziţia să devie poligam, va părăsi orice ideie de a lua nevastă în România.

In acelaşi timp trebuie să vă spun că în cele două Universităţi olandese, pe care le-am visitat şi care au amândouă un lung trecut ilustru şi glorios, cea de la Utrecht şi cea de la Leyda, am găsit o primire la colegii miei ca şi cum am fi fost ani întregi din viaţă împreună, şi trebuie să pomenesc şi bunele cuvinte cu care m'a întâmpinat acel care a dat cea mai bună istorie a Olandei în limba germană, în colecţia în care mi-am tipărit şi eu Istoria Românilor, în colecţia Lamprecht, d. Huysinga. Am vrut ca numele acestea două, al d-lui Grondijs şi al d-lui Huysinga, să fie pomenite la începutul acestei conferinţe.

După ce ne-am lămurit asupra motivului pentru care m'am simţit obligat cu această expunere, vin la cea dintâiu conferinţă, care se va ocupa de pământul olandes şi de lumea de la ţară. Să zicem : ţerani, dar cuprinzând în această definiţie şi pe pescar, care este tot un ţeran, dar cu o altă ocupaţie. Şi, în privinţa aceasta, tot sunt forma parentetică — care îmi permite adesea să spun lucruri pe care, dacă nu aş introduce parantesele acestea, le-aş uita —, ţin să spun un lucru de mare folos pentru noi. In Olanda sunt pescari, în Olanda sunt agricultori, în Olanda sunt

www.dacoromanica.ro

crescători de vite și fabricanți de brânză în condiții așa de curate, așa de îngrijite, încât fabrica de brânză samănă cu un laborator științific. Dar cineva poate să-și închipuie că fiecare din aceste ocupații este deosebită : de ex.: dacă nu ar fi o bună pescuire într'un an, sau dacă agricultura nu ar produce din causa condițiilor climaterice, sau dacă ar fi o boală de vite — boala de vite însă în Olanda aproape nu există, tuberculoza la vite, cum am aflat dintr'o carte de statistică, este urmărită cu atâta stăruință, însemnându-se exact care este proporția de vite bolnave, încât într'un număr oarecare de ani e posibil ca această boală să fie total înlăturată —, deci dacă s'ar întâmpla în aceste trei domenii ceva care să împiedece producția, atunci ce ar face omul? De sigur că nu ar face ceia ce face omul la noi, care om de la noi, odată ce a ieșit din rosturile lui, prin slăbiciunea proprie, sau prin lipsa condițiilor favorabile, se adresează către guvern. Gândiți-vă ce s'a întâmplat în Basarabia: am contribuit cu toții ca să ajutăm populația basarabeană, oamenii aceștia se mulțămesc cu foarte puțin și sunt oameni foarte muncitori și foarte onești, pe cari îi iubim foarte mult, dar ei sunt deprinși a face agricultură, și într'un anume loc, nu în altul, iar, dacă se întâmplă să nu se facă nimic în agricultură, omul este pierdut. Aceasta este marea slăbiciune a noastră, și o îndreptare în acest sens este mai bună decât toate trimeterile de porumb și decât toate mutările de populație din loc în loc, decât toată îngrijirea copiilor lăsați în sama unei frumoase mile a oamenilor, dar nu este acolo soluția problemei. Omul adevărat este acela care își găsește drumul în orice fel de împrejurări. Una din cele mai bune cărți din acelea pe care a binevoit să mi le pună la dispoziție d. ministru al Olandei spune acest adevăr greu de urmări, că adecă acolo se trece de la o ocupație la alta potrivit cu condițiile care se înfățișează. Cutare care a fost pescar devine agricultor, cutare care a crescut sau a sămănat grâu sau sfeclă, când vede că este mai bine cu creșterea vitelor, crește vite, iar, dacă grădinăria poate raporta mai mult, el devine grădinar.

Și aici iarăși am o observație de făcut : țeranul nostru este, se știe, enciclopedic ; el se pricepe la orice, dar se pricepe foarte slăbuț la toate lucrurile : deseori vai de roțile pe care le face, vai de felul cum înlocuiește pe țiganul fierar, și, din causa aceasta, fiind enciclopedic, nici el nu se servește bine pe dânsul și nici meșterii nu găsesc unde să se plaseze ; absolvenții de școli de meserii pot face foarte bine anumite lucruri, dar țeranul îi întâmpină cu aceasta : de ce să iau lucrul bun făcut de d-ta, când pot face fără cheltuială un lucru prost dintr'o tradiție care datează de nu știu câte secole? Pe când țeranul olandes, dacă, fiind pescar, s'a apucat de agricultură, învață agricultura și o să vedeți d-v. în ce condiții se învață agricultura în Olanda. Aceasta ar putea fi la noi un motiv de inspirație pentru un nou regim agricol. Pe când, azi, noi avem agronomi vestiți, avem un palat de toată frumusețea, în frunte este un om de mare învățătură, care a fost și colaboratorul meu în Ministeriu, dar eu am pus întrebarea : bine, bine, toate acestea sunt perfecte, și laboratorul, și muzeul, dar țeranul de la mine, de la Vălenii-de-Munte, întru cât a folosit din întregul învățământ agricol ? Amicul meu a căutat să dea o explicație, însă explicația nu m'a satisfăcut, și sunt convins că nu-l satisfăcea nici pe el. Resultatul la fața locului e zero, cu toate instalațiile extraordinare. Eu, care mă duc odată pe săptămână și fac cu mașina nouăzeci de

www.dacoromanica.ro

chilometri la dus și nouăzeci la întors, adică o sută optzeci, între București și Văleni, abia ici și colo văd la doi proprietari ce este arat și arătura țeranului se face cu tot felul de gloabe, de mârțoage, care abia își trag sufletul, iar toate buruienile sunt și acum pe câmp.

Este o adevărată rușine; pământul cel mai bun din Europa, dat de Dumnezeu, este lăsat în cea mai mare parte în paragină. Mie, în locul țeranului care a luat pe nimic pământul, mi-ar crăpa obrazul de rușine de omul care trece și vede în ce s'a prefăcut tot ceia ce era marea proprietate. Trebuie să spunem, mai ales noi cari am distrus-o, dar nu ca să ajungem aici, trebuie să spunem că marea proprietate era nesfârșit mai onorabilă decât ceia ce face o nemernică democrație, pe de o parte ignorantă și pe de altă parte pretențioasă în măsura ignoranței și incapacității sale.

După aceste lămuriri trec la pământ, la felul cum *s'a făcut* pământul Olandei.

Presint întâiu o hartă, și apoi, vom vorbi de teritoriul acesta cât este, cum este, cum s'a făcut, nu aș zice: dăruit și el de Dumnezeu, ci smuls de la Satana, și, când ai smuls de la Satana ceva, îl iubești cu mult mai mult decât ce ți-a dat bunătatea lui Dumnezeu; când te-ai bătut cu dracul pentru un lucru, atunci îl stăpânești într'adevăr. Eu care, în viața mea, m'am bătut des cu dracul — și sunt dispus să mă mai bat cu mulți draci — știu ce înseamnă biruința câștigată asupra duhului celui rău.

Cum se vede, Olanda este o prelungire a continentului european în mare, prelungire topită în mare, pierdută la mare și recâștigată de la mare. Vedeți, în mijloc este Zuiderzee, lacul cel mare, pe locul care odinioară cuprindea o mulțime de sate și o populație foarte numeroasă, dar marea a venit și a făcut această spărtură. Astfel partea de Nord a Olandei este despărțită în două, ceva analog — dar aici n'a fost marea, ci pedeapsa greșelilor Germaniei— cu ce s'a făcut pentru ca în Prusia răsăriteană să fie un fel de Zuiderzee polon, Prusia de la Berlin fiind de o parte și cea de la Königsberg de altă parte, și natural că oamenii doresc să dispară elementul străin intercalat. Trebuie să adaog că această mare întindere de apă, acest splendid lac, care supt raportul frumuseții naturale este neegalat, Olandesii nu-l mai sufăr. Mă întreb ce ar face Olandesii dacă ar avea gurile Dunării, dacă ar poseda minunatele lacuri dobrogene, dacă ar vedea la doi pași de București lacul Greaca — el a aparținut cândva unei Grece, care făcea mare negoț de pește — și care lac Greaca, „lacul Grecei", nu împiedecă de loc ca peștele la București să fie foarte scump de nu se pot apropia decât restaurantele cele mari și oamenii bogați. Dar, dacă l-ar avea Olandesii, și ar avea și lacurile din Sudul Basarabiei așa cum sunt, cu amestec de sare, ce atitudine ar avea? De sigur că atitudinea pe care o au față de Zuiderzee. Acum șaisprezece ani s'a aruncat cel d'intâiu nisip în lacul acesta, care va fi recucerit și va forma a șaptea provincie a Olandei, tot ceia ce se adunase acolo în fund constituind pământul cel mai potrivit pentru însămânțare, o binecuvântare pentru întreaga viață economică și, prin această viață economică, pentru civilisația olandesă; va fi unul dintre cele mai mari triumfuri ale tehnicei pe care îl va fi înregistrat civilisația timpurilor noastre. Și poate dv. tinerii cari sunteți aici veți trăi să vedeți o hartă a Olandei în care partea aceasta de de-asupra nu va mai fi în albastru, ci o să se întindă coloarea teritoriilor locuite și asupra acestei suprafețe așa de întinse.

Dar, după ce v'am spus, pu-

www.dacoromanica.ro

ţintel în treacăt, ce este cu Zuiderzee, după ce am schiţat în chip cu totul general o explicaţie a hărţii Olandei, trebuie să revin asupra acestui teritoriu însuşi, care merită să fie cercetat mai larg.

Teritoriul Olandei este străbătut de două râuri mari, de Rin şi de Meusa, iar la Apus către Belgia—în privinţa aceasta au fost lungi discuţii, o întreagă chestiune diplomatică de care s'a ocupat toată Europa —este Schelda sau Escaut, cum îi zic Francesii. Râurile acestea au cărat necontenit pământ, aşa că o parte din pământul Olandei —şi el este alcătuit din deosebite feluri—este adus foarte de departe: cum Delta Dunărei este alcătuită din pământuri care vin din fundul Germaniei, tot aşa o parte din teritoriul olandes este compus din aluviuni care vin din regiunile foarte adânci ale Europei. Dar marea aruncă în acelaş timp pământ, deşi în proporţie mai mică, din vasta peninsulă a Nordului, Sandinavia ; ea lasă nisipuri şi creiază prin dune un teren care, bine tratat, de la o bucată de vreme, amestecat cu vegetaţiile care răsar de-asupra, devine unul din cele mai bune pentru agricultură. Şi, pe lângă acesta, este şi pământul necontenit recâştigat de la mare. Chiar termenul supt care ţara aceasta era cunoscută, împreună şi cu ceva din vecinătate, este Nederlande, ceia ce nu înseamnă altceva decât „Ţerile de Jos", iar Olanda, Holland, este „teritoriul scobit", „hohl", poate însă şi „teritoriul de mai sus", „hoch", căci sunt teritorii puţintel de-asupra apei, sunt teritorii la nivelul mării şi sunt teritorii care au fost supt nivelul mării şi prin îngrijiri seculare cu cel mai miraculos efect au fost integrate pământului olandes. Este un proverb olandes : „Marea a făcut-o Dumnezeu. Olanda am făcut-o noi"— şi în adevăr au făcut-o.

Recapitulând : aluviuni care vin din jos, apoi ce aruncă marea de sus, nisipul pe care ea îl răspândeşte şi se transformă în pământ arabil, iar, pe lângă acestea, opera îndărătnică de câştigare de pământ de la apa sărată. Amsterdamul este în mare parte construit pe pământ de acesta recuperat, recâştigat chiar de la început, fiindcă niciodată n'a fost uscat acolo, şi aceasta causează unul din lucrurile cele mai curioase în Olanda. Olanda este în faţa unui imens domeniu de apă, care pătrunde necontenit şi trebuiesc anumite pompe, anumite mori care să arunce apa aceasta şi să constituie încetul cu încetul pământul solid, dar apa de băut în unele locuri se găseşte cu foarte mare greutate : fântânile sunt rare, fântânile de apă bună, aşa încât apa la Amsterdam şi la Haga este în adevăr un lucru important şi foarte greu dobândit.

Iată elementele care au contribuit pentru a crea acest pământ. Acum, ce se poate face din acest pământ ?

Vă voiu vorbi de ocupaţiile pe care le exercită poporul olandes şi după aceasta o să vie o altă parte, partea plăcută după partea de învăţătură, şi acolo veţi vedea în imagini cum se înfăţişează folkloric şi artistic această populaţie. Căci nu vreau să vă las supt impresia unor statistici—şi, de altminteri, statistica neexplicată nu înseamnă decât un mijloc de a încurca lumea — şi nu vreau să vă las nici supt impresia unor explicaţii de caracter general, ci supt aceia unor lucruri *văzute* de la ţară, care se vor uni, în conferinţa de Joi, cu lucrurile care se pot vedea la oraş.

Dar, înainte de a cunoaşte mai bine ocupaţia populaţiei de aicimă veţi întreba ce este această populaţie însăşi ? Este un element de lămurire pe care nu l-am dat încă. Populaţia aceasta de unde a venit ? ; deci ce este Olandesul, care este definiţia et-

www.dacoromanica.ro

nică a lui ? Multe persoane fac această socoteală : Olanda este o țară foarte mică : numai Belgia este mai mică ; Danemarca și Elveția sunt mai mari, dar nimeni nu s'a gândit vre-odată acolo că fericirea Olandei ar fi în a avea pământuri pe care să nu le știe întrebuința. Noi am avut un fel de patriotism teritorial și chilometric și am rămas numai cu hotarele după marele războiu, căci s'a introdus așa de puțin între hotarele acestea, încât dese ori au profitat numai aceia pe cari i-am înlocuit, — este foarte trist, dar acesta e adevărul.

Olandesii au deci un pământ așa de puțin și ei erau odinioară socotiți la 5 milioane — astăzi sunt 6.300.000 și crește populația cu 100.000 în fiecare an, nu din causa sporirii nașterilor, ci din causa foarte bunei îngrijiri a sănătății ; căci oamenii de la naștere până la moarte sunt așa de bine îngrijiți încât li se lungește viața ; ei însă fac o socoteală că vor ajunge în curând la extrema măsurilor care se pot face pentru lungirea vieții și atunci se va pune problema natalității care nu este în creștere. Prin urmare, ei sunt acum la dânșii vre-o 6.300.000 și stăpânesc în colonii 52.000.000, având și în Surinam și Curaçao — o populație indigenă, foarte numeroasă ; așa că aproape 60.000.000 de oameni sunt stăpâniți fără violență, fără puternică armată permanentă, fără mijloace opresive, de o populație de zece ori mai puțin numeroasă. Ei bine, Olandesii aceștia ce însușiri au oare în rasa lor, care să li permită să fie așa ?

La noi există, de la o bucată de vreme, un foarte curios rasism care, controlat asupra represintanților poporului român oricând, se învederează foarte repede că este o ilusie, și invit pe acei cari cred în rasism să pună alături pe șefii rasiștilor de la noi, să-i examineze puțintel și o să găsească toate formele de capete, toate colorile de păr și de ochi, și și se vor desbăra de credința în rasele pure. Dar un rasist ar spune așa : Olandesii trebuie să fie un popor perfect unitar, care a venit din aceleași locuri, care s'a așezat în același timp și care din veac în veac n'a făcut altceva decât să evite orice legături cu străinii.

Nu este adevărat; e o populație amestecată în ce privește originea, cum se vede din costumul popular, dese ori și din felul de a vorbi limba statului; sunt părți din Olanda, mi se pare prin Limburg și în regiunile răsăritene, în care populația nu ar putea înțelege un discurs din Cameră sau din întrunirile electorale dacă nu ar fi trecut printr'o școală. De fapt, oamenii aceștia au fost aduși de soartă întocmai cum a fost adus pământul însuși; sunt oameni din jos, sunt oameni din Răsărit, alții din Vest, cari aparțin la două rase : rasa germanică și ceva sânge galic. Eu cred că sângele galic la Olandesi este mult mai mult de cum se crede. Argumentul mieu este dublu: el stă în aspectul multora dintre Olandesi, cu ochii negri, cu totul altfel decât ce este caracteristic pentru rasa germană și, pe lângă aceasta, este felul de a vorbi un dialect german. Ascultați o conversație în limba olandesă; de departe veți crede că se vorbește franțuzește; nu este de loc tonalitatea germană; în cele trei visite am ajuns la această părere. De altfel, Norvegienii, când vorbesc dialectul lor german, ar crede cineva că e limba englesă, iar Suedesii, când vorbesc limba lor, ți se pare că vorbesc limba finlandesă, cu care în ce privește abundența și claritatea vocalelor. suedesa samănă cu mult mai bine. Eu cred că în regiunea Rinului-de-Jos nu poate exista o populație germană curată. Intinderea galică a fost așa de puternică încât până în Asia Mică se

www.dacoromanica.ro

întâlnește încă această „diaspora" a Celților de odinioară ; Noricul, Panonia, Vindelicia, toată regiunea Savei, Dravei, Dunării, toată partea din Balcani la Sud de aceste râuri, ca și linia Dunării pe la vărsarea Nistrului au fost năvălite câtăva vreme de Celți. Cercetătorii preistoriei găsesc urme celtice până în regiunea carpatică. Deci în toată Europa avem infiltrații de acestea celtice.

Dar evident că Frisonii, Saxonii și Francii formează cele trei elemente de bază ale poporului olandes. Numai cât ce erau Frisonii cei vechi, este o întrebare, o mare problemă; în ce privește pe Franci, dacă este vorba de Francii de la început, erau Germani, dar Francii au trecut prin multe forme mai târziu, și, în ce privește pe Saxoni, sunt multe feluri de a fi Saxon. Este Saxonul din Dresda, este Saxonul de lângă coasta Danemarcei, este Saxonul venit cu Anglii peste Britania. Cum se vede, admițând o covârșire a elementului germanic, elementul acesta trebuie luat totdeauna cu foarte multă relativitate, cu foarte mare îngrijire în ce privește autenticitatea lui. In genere și în ce privește pe Germani pretenția de rasă are exact atâta valoare cât are pretenția de rasă la orice alt popor, așa încât, dacă Germania se gândește vreodată să se așeze în regiunile acestea, — ceia ce nu se va întâmpla —, de sigur că nu se va sprijini pe datoria pe care ar avea-o Reichul față de rasa germană oriunde s'ar găsi.

Aceasta despre originea populației. Acum ca ocupație. Pescuirea în Marea Nordului, pescuirea scrumbiei, a heringului, a fost în toate timpurile un mare izvor de bogăție pentru toate națiunile din această parte. De sigur că o parte din caracterul poporului olandes de la țară, din felul lui de a se înfățișa se datorește acestei legături necontenite cu Marea. Insă partea pescărească a maselor adânci ale poporului olandes nu este pe departe așa de mare cum ni închipuim. In afară de creșterea vitelor, a cării vechime nu s'ar putea fixa, căci de sigur că rasele admirabile care se cresc astăzi în Olanda nu sunt de o foarte mare vechime, ci resultatul unor cercetări științifice foarte atente, a unei munci de fiecare clipă pentru a îmbunătăți acest isvor de căpetenie al bogăției țerei, agricultura olandesă a fost foarte veche. Atâta numai că în timpul din urmă a suferit multe schimbări, și ceia este interesant pentru noi sunt aceste schimbări.

Aici dați-mi voie să mai fac o reflecție de ordin general. De la o bucată de vreme în unele cărți care nu sunt de geografie și etnografie s'a introdus un obiceiu, pe care ar fi bine să-l urmăm și noi, când, în loc să ne informăm de la unele cărți străine, ar trebui să creăm cartea românească, făcând parte dintr'o enciclopedie românească, o serie întreagă de cărți cu privire la toate domeniile științii, în care să fie interpretarea noastră a acestor lucruri. Este un obiceiu foarte răspândit la noi, a nu avea încredere în cartea românească; asupra unui subiect poate fi o excelentă carte românească și o carte a unui mediocru sau quasi-ignorant din străinătate; toată lumea va alerga la cartea mediocrului sau a puțin pregătitului, pentru că nu sufere Românul să se adreseze la alt Român pentru a căuta informația. Ar fi de dorit să se introducă și la noi un sistem pe care l-am găsit întrebuințat cu mult succes într'una din lucrările care mi-au servit pentru o informație recentă, cartea unei Englese, care la fiecare lucru pe care îl citează, spune ce se întâlnește în Anglia în același domeniu, așa că este o comparație continuă. pagină de pagină, între realisările englese și cele olandese. Voiu căuta să arăt, în agricultura aceasta nouă, ce au făcut ei, ce n'am făcut noi și ceia ce, în oa-

www.dacoromanica.ro

recare măsură, măcar am fi putut face noi.

Agricultura aceasta nu este făcută supt scutul Statului; la noi este o părere foarte răspândită aceia că, unde merge rău, trebuie să intervină Statul —, Statul care este atotputernic și atotștiutor și are la dispoziție niște excelenți funcționari, cari se gândesc înainte de toate la ceia ce fac și nu la leafa pe care o primesc și nu ar fi în stare să strângă de gât Statul ca să li dea o leafă pe care n'o poate da, — este un revoltător spectacol acela pe care îl vedem aproape în fiecare zi, cu cererea lefilor imposibile. Se crede că Statul acesta ar putea să schimbe orice. Îți trebuie cultură, îți dă Statul: agricultură, la fel; vrei industrie? nimic mai ușor: Ministeriul de Industrie și Comerț se găsește în Calea Victoriei și, toată lumea cunoscând adresa, lucrul se poate face în câteva ceasuri. Comerțul tot așa: se găsește în aceiași casă, cu funcționari cari cunosc totul așa de bine, și partea industrială și cea comercială și cu niște miniștri cari sânt totdeauna aleși după dovezile pe care le-au dat în ce privește enciclopedia comercială și industrială. Și de aici vin regulamentări fără de sfârșit, cu o cheltuială enormă de hârtie. Ei bine, agricultura aceasta din Olanda s'a ridicat în mare parte cum, la noi, s'a ridicat cooperația, care a început în județul Gorj printr'un număr de persoane pe care nu le încurajase nimeni prin asemenea explicații, iar pe urmă cooperația a mers o bucată de vreme liber. A intervenit însă politica, partidele politice s'au bătut, au apucat-o în brațe fiecare, dar cooperația a ieșit mai mult leșinată de pe urma iubirii care i se purta și dintr'o parte și din alta.

Am spus că în Olanda nu s'a făcut așa. Acolo ea există, dă rezultate extraordinare. Vânzarea individuală și necontrolată, neasigurată, negarantată de nimeni, aceasta represintă o stare de lucruri care trimete la 1300—1400. Iată și astăzi vedeam femei care vânduseră lapte la Ploești și care se întorceau cale de nu știu câți kilometri îndoindu-și umerii de povara cobiliții în care puseseră cumpărăturile luate de la Ploești: o populație întreagă se deslocuiește, copiii rămânând în sama porcilor, cari îi mănâncă uneori; dacă nu este o bătrână uitată de Dumnezeu care să li poarte grija, ei pot ajunge supt roatele automobilelor care trec și în fiecare moment trebuie să te gândești la copiii cari merg, cu găinile, porcii, pe un drum ce nu este făcut ca să servească drept loc de distracție pentru copilăretul satelor noastre. Ce se țesa odinioară când femeile nu mergeau cu lapte la oraș, nu se mai lucrează acuma și, pe lângă aceasta, tot ce se întâlnește ca element de imoralitate, se adaogă la neajunsurile arătate.

Intr'una din cărțile care mi-au fost puse la dispoziție am găsit un exemplar admirabil de siguranță și de precizie în vânzare ca și de economie de timp. Un număr de persoane doresc să cumpere o marfă; persoanele acestea se înșiră pe un loc care li este pus la îndemână; au în față un buton pe care apăsând pot înștiința pe cineva care este cumpărătorul invisibil, undeva departe; un cadran are un ac și acul care se mișcă spune: „eu aș cumpăra cu prețul cutare"; dacă nu-i convine vânzătorului, atunci el nu apasă pe buton, iar când i-a convenit, prin acel buton se înștiințează imediat cealaltă parte. In felul acesta, vânzarea s'a înscris. Așa încât într'un minut și jumătate se pot vinde o mie de castraveți. Gândiți-vă cum se vând castraveții la noi; fiecare vine, pune mâna pe marfă; cum, dacă este să cumpere struguri, ia strugurele frumos, îl pipăie boabă de boabă și, dacă nu-i place, îl zvârle înapoi, așa încât d-ta cum-

www.dacoromanica.ro

peri și un număr de amprente digitale, care pentru d-ta nu pot avea nicio importanță și, în ce privește brânza tot așa: ea trece întâiu prin această pipăire delicată din partea cumpărătorului; și mai sânt și cei cari gustă, — vă aduceți aminte povestea zgârcitului care nu cumpăra niciodată, pentru că se sătura din ceia ce gusta de la fiecare.

In felul acesta timpul se economisește, lucrurile merg cu o siguranță desăvârșită, iar, dacă nu-i convine vânzătorului nimic. este un clopot care, când sună. arată că omul se duce acasă pentru că n'a găsit prețul ce-i trebuie. Același lucru l-am văzut în Danemarca, unde, ca și aici, marfa este garantată de o tovărășie care nu este a Statului, ci numai susținută de Stat, și, prin urmare. pecetea acestei asociații se găsește pe obiectele de vânzare, și ouăle, brânza, toate acestea sunt garantate. Dar să zicem că nu vrea cineva să intre în tovărășie: el n'are decât să se ducă să vândă singur, cu resultatul pe care îl poate aștepta, căci, de o parte, este o formidabilă organisație care dispune de toate mijloacele și, de partea cealaltă, un om singur care, în felul acesta, va fi zdrobit în câteva zile. Așa s'a dus și greaua luptă contra margarinei, care strica vânzarea untului în Olanda; margarina s'a înlăturat prin opera asociației. Sistemul funcționează de altminteri și în Cehoslovacia; acolo am fost în birourile înseși și am văzut funcționari cu harta înainte și toate mijloacele de informație lângă ei; totul mergea strună. Cu mijloacele acestea de control se ajunge a fi produsele garantate, și omul din străinătate le poate lua cu încredere; el preferă produsul cu garanție celor care se dau fără garanție. Imi amintesc de ceva recent la noi: încercarea de a se vinde struguri și fructe în Polonia. Cele dintâiu transporturi au fost excelente, iar celelalte cum a dat Dumnezeu. și este de ajuns ca un client din străinătate să fie păcălit odată pentru ca musteriul să nu mai aibă niciun fel de încredere.

Mai este un lucru în această agricultură olandeză asupra căruia țin să vă atrag atenția. Există acolo principiul că, îndată ce s'a mântuit un lucru la câmp, vine altul; câmpul nu rămâne niciodată gol. neîntrebuințat; el a fost căpătat cu atâta greutate, gunoiat cu atâta cheltuială, se află supt supravegherea așa de aproape a unei populații unde nu există mari proprietari și acaparatori de pământuri, încît el nu e socotit ca un plasament de capital, pe care, dacă-ți convine să plasezi capitalul aiurea, îl părăsești, îl lași în sama lui Dumnezeu și a soartei. Nu, ci atât de scump este resultatul acesta al unei munci de atâtea generații, încât fiecare consideră pământul dobândit ca sacru și zice: „trebuie să producă, și nu numai să producă, dar ceia ce s'a produs să fie nu numai cinstit și exact, ci și frumos".

Frumos și curat. Olanda este țara de pe lume care se spală mai mult. Se spală fațada caselor care e de cărămizi aparente — și eu n'am putut înțelege niciodată de ce la noi construim cu tencuială, care cade primăvara și toamna; anotimpurile sunt de se ori așa de umede, încât la trecere de câteva luni de zile trebuie să reluăm îmbrăcarea cu tencuială. Incercările care s'au făcut cu cărămizi aparente — și eu locuiesc o casă cu cărămizi aparente, și n'am nimic de reparat, în afară de înlăturarea prafului care se depune. —au reușit perfect la cei vechi ai noștri: în Moldova lui Ștefan-cel-Mare se construia din piatră și cărămizi aparente; de unde ni-a venit ticăloșia aceasta de tencuială, moluzul acesta rău făcut care se dărâmă în fiecare moment, nu înțeleg.

www.dacoromanica.ro

Da, în Olanda e obiceiul să se spele fațada casei, dar veți zice: aceia care spală trebuie să fie într'un hal de murdărie extraordinar? Nu. Un principiu de care trebuie să ne conducem este acela de a fi totdeauna presentabili și convenabili în îmbrăcămintea noastră, care nu trebuie să fie pretențioasă, dar nici într'un fel când nu te vede nimeni și în alt fel când te vede lumea; aceasta este și o dovadă de bunăcuviință și un mijloc de-a crește bine copiii, cari nu trebuie să te vadă nici în pijama, nici în robe de chambre, nici în papuci, ci omul. când se ridică, trebuie să se îmbrace așa ca și când ar ieși pe stradă. Și servitoarele acestea, din Olanda, curate, bine îngrijite. spală fațada casei, fără ca haina și trupul lor să se resimtă de ceia ce fac. Dar ele merg și spală, în acelaș timp, și strada, dese ori făcută din cărămizi puse în lung nu pe lat, și aceasta este necesar, pentru că dedesupt este pământul moale care a fost însuși construit și el primește foarte bine acest pavaj, însă n'ar putea suferi greutatea unuia de basalt și asfalt. Prin urmare, una spală strada până la jumătate și cea din față spală și cealaltă jumătate. ba se spală și copacii, și se văpsesc. In săptămâna din urmă am văzut că în județul Prahova au început să văpsească lemnul felinarelor; nu vă puteți închipui ce efect bun face această îngrijire, ce lecție pentru țeran, când vede el că felinarul de la jandarmerie și de la primărie este îngrijit și atunci se întreabă de ce acasă la dânsul nu este tot așa. Bărbatul ori femeia din căsuța de țară capătă astfel conștiința nevoii de a face o gospodărie bună, iar nu să se perpetueze rușinea de azi a comunelor rurale; mă țin de multă vreme de d. Iuca, harnicul subsecretar de Stat de la Interne, să înlăture de pe șoseaua suedesă cele mai oribile case țigănești acoperite cu stuh, cu cățelul flămând, cu purcelul care guiță, cu copilul tăvălit în noroiu și praf. Nu garantez că n'o să intru cândva la închisoare pentru că voiu fi dat foc la una din aceste colibe ca să atrag și astfel atenția oamenilor, cari trebuie să facă a înceta această rușine. Marginea unei șosele este și ea onoarea țerii și o dovadă de bună cuviință și bună gospodărie a acestei țeri.

După ce v'am spus lucrurile acestea, să vedem cum se înfățișează în ce privește casa și în ce privește costumul lumea aceasta din Olanda. Casa e construită în proporții mici, dar se caută ca ea să strălucească nu numai printr'o astfel de curățenie, dar și printr'o cromatică foarte interesantă, toate colorile amestecându-se la uși, la ferești, la coperișul de țigle roșii.

Ea capătă astfel o înfățișare plăcută, cu atât mai mult, cu cât e încunjurată de flori, avându-și și ogorul în apropiere.

Alături e moara de vânt, care, am spus-o, are și alt rol decât acela de a măcina. căci prin ea se ridică și se menține nivelul canalelor care servesc la irigația țerii întregi. Ea adauge un impresionant fond întunecat. Șosele admirabile pretutindeni, pe care trec și cărucioare trase de câni cari nu sunt hrăniți, ca la noi, ca să muște pe trecători.

In ce privește îmbrăcămintea, femeile, sunt îmbrăcate mai pretutindeni într'un costum înfoiat, cu scufia albă, de curând scrobită și călcată, ca niște aripi de fluturi, cu pieptarul scurt și strâns peste cămașa albă înflorită, și cu clopotul fustei scurte foarte umflate.

Dar scufia se deosebește, după provincii și este poate în legătură cu coafa bretonă, pentru că în regiunea Bretaniei francese este iarăși această cochetărie a podoabei de cap, care e un element de înaltă estetică populară. La noi de altminteri, poate supt influența săsească, este scufia din

www.dacoromanica.ro

regiunea Sălişte, care samănă cu o „Haube“ germană.

Eu cred că odinioară ornamentele din scufia aceasta de pe cap, din şorţul, din fusta pe care o poartă femeile din Olanda, — se pare că nu totdeauna fusta din stofă e cumpărată de la târg,ci făcută în casă întocmai ca la noi. unde însă începe transformarea care este mai desăvârşită în Olanda, adecă începem a cumpăra fabricate din Viena şi aiurea care imită foarte prost prin colori ceia ce înainte se ţesea de ţerancele noastre — a avut un caracter mai personal. In unele regiuni se vede pe braţ un şir întreg de linii, care corespund râurilor de la noi, se văd şi flori şi deosebite alte podoabe pe piepţii cămăşii, ceia ce face să se presupună că odinioară a existat un lucru de mână decorativ, dacă nu liniar, cum este la noi prin ereditate tracică, dar în forma pe care o obişnuiesc şi azi Saşii din Ardeal, cu cari Olandesii au foarte mari asămănări, la unii şi la alţii fiind obiceiul acesta al unei ţesături represintând obiectele din natură aşa cum sunt.

In peninsula scandinavă, la Suedesi, se întâlneşte, de altfel, un port întru toate asămănător cu al nostru, dar portul acesta nu are legături cu portul olandes, care este renan, pe când cel suedes vine de la Traci prin mişcarea către Nord care a strămutat o parte din populaţia regiunilor dunărene.

Bărbaţii poartă, pe lângă şapca pescarului, mici pălăriuţi rotunde asmenea cu ale ţeranilor din Ardeal şi din podgoria noastră. care sânt ca ale Saşilor, iar aceştia le-au adus din regiunile apusene. Romanii nu le aveau ; unii păstori greci însă da.

In picioare, şi la femeile cele mai gingaşe şi la copiii fragezi, saboţii. Intre marile nedreptăţi pe care mi le-au făcut mie aşazişii oameni spirituali, cari la noi sunt foarte numeroşi, când eram Ministru de Instrucţie, a fost, când am recomandat să se încerce în şcolile noastre de mici ţerani şi ţerăncuţe desculţi, cari umblă prin noroaie şi zăpadă, a se introduce saboţii. Ce urlet s'a deslănţuit într'o inteligentă presă românească! Eram ministrul ridicol care voise să introducă saboţii. Saboţii cari se presintă foarte frumos, se întrebuinţează însă şi în Franţa şi în Tirol, şi ei pot fi lucraţi aşa de fin încât trebuie să întrebi dacă nu este vorba de piele.

Intr'un interior de casă olandesă farfuriile şi elementele de lemn sunt întocmai ca la Saşii ardeleni, şi, explicaţia este foarte uşoară, Olandesii sânt pe Meusa, iar Saşii din Ardeal vin din Luxemburg şi de pe malurile Moselei. Avem deci pe pământul nostru, şi în costum şi în împodobirea casei, elemente care se întâlnesc şi dincolo, pentru că originea este din aceiaşi ţară. Danţul în rond nu e nici el fără asămănare cu ce suntem deprinşi în ţara noastră.

Să-mi daţi voie acum să mulţămesc ministrului Olandei într'o limbă pe care o înţelege mai bine decât limba românească. mulţămind şi d-lui Angelescu, ministrul Instrucţiei, pentru opera de interpret pe care a binevoit s'o îndeplinească pe lângă d-sa.

II

E rîndul a vă înfăţişa oraşele din Olanda şi anume în aspectul lor de acum şi în originea lor, fiindcă să daţi voie istoricului să se amestece totdeauna pentru a încerca o explicaţie în domeniul său, care poate să nu fie fără importanţă şi fără utilitate. Am visitat vre-o cinci dintre dânsele şi, cum am făcut trei călătorii şi am stat odinioară o lună întreagă la Haga, cred că le-am văzut

www.dacoromanica.ro

bine. Voiu arăta, care sunt condițiile în care s'au format, fiindcă orașele se formează în deosebite țări în condiții care nu sunt aceleași și tot rostul lor se explică prin originea lor, din care causă noi nu cunoaștem rosturile orașelor noastre în de ajuns și nu știm ce să facem cu dânsele.

O observație preliminară. Orașele din Olanda nu se înfățișează întru toate ca acelea din Belgia, care au și ele un alt aspect decât orașele din Nord-Estul frances, acestea fiind în mare parte prefăcute după cucerirea lui Ludovic al XIV-lea. Arcuri de triumf, clădiri mari au răsărit, iar trecutul a dispărut, în cea mai mare parte. Astfel, Lille are, în afară de arcul frumos datorit marelui rege cuceritor din secolul al XVII-lea, numai clădiri de un caracter cu desăvârșire deosebit de ce trebuie să fi fost odinioară orașul în evul mediu sau la începutul timpurilor moderne. In Belgia aspectul caselor este foarte asămănător cu acela din Anglia, care s'a mutat și în America-de-Nord, din care causă, — nu vorbesc de sky-scrapers, de clădirile noi, de o simplicitate așa de monotonă și de o înălțime așa de obraznică, cu locuințe interioare așa de nepotrivite —, când intră cineva la New-York, vede un număr de case întocmai cum sunt cele dela Marea Nordului, din toate țările din jurul Mării Nordului: adecă întri din stradă printr'o scară care este în afară de clădire, având rampa de o parte și de alta, și după aceia e casa pentru o familie. Și, acolo, în Belgia, iarăși în deosebire de Franța, unde orașele sunt mari și sămănate rar, Saint Quentin, Lille, ș. a. m. d., centrele urbane sunt foarte apropiate, de unde acea veche lozincă din evul mediu că *„Flandria tota, continua urbs"*.

In Olanda nu este așa, și lucrul se explică. Belgia este pe un pământ cum l-a lăsat Dumnezeu, pământ sigur pe care nu trebuia să-l creeze omul, luptând cu o mulțime de dificultăți; nu sânt canalele care taie necontenit solul, așa încât, când se uită cineva pe o hartă a Olandei, vede orașele oarecum sămănate, de și nu în felul nostru, distanța fiind, de obiceiu, mult mai mică decât la noi, dar, în schimb, se trece dela o așezare omenească importantă la altă așezare importantă. Olanda are orașe cu un număr de locuitori destul de restrâns; aglomerații orășenești, cu dorința de a schimba numai decât viața de țară cu orice fel de viață de oraș, care este o nenorocire la noi, câmpul fiind părăsit pentru a se așeza cineva într'o mahala de oraș în condițiile cele mai puțin potrivite și cu sănătatea și cu obișnuințile oamenilor, nu se observă. Olanda rămâne, cu toată mărimea Rotterdamului și Amsterdamului, cu toată larga frumuseță pașnică a Hagei, o țară cu o foarte puternică și sănătoasă atmosferă rurală. Dar între centrele acestea, care nu sunt totdeauna foarte mari, este o distanță de câmp, chiar una fără sate, pe care n'o întâlnește cineva dese ori la noi, căci, dacă te duci în podgoria noastră, abia ai mântuit un sat și intri în celălalt, nu ca în Moldova, unde satele sînt mai mari si de jur împrejur câmpul.

Imi aduc aminte de o lungă călătorie făcută noaptea între Utrecht și Haga după o conferință, căreia i-a urmat o masă, — nu un banchet, ci o masă prietenească, profesorii, câteva cunoștințe și ne-am zăbovit poate pentru că nu erau discursuri, căci, când sunt discursuri, nu se zăbovește cineva, ci fiecare este grăbit să dea drumul discursului și să meargă acasă. Ne mai fiind trenuri la îndemână, am întrebuințat automobilul. Am mers vre-o trei ceasuri și în acest timp m'am uitat in dreapta și în stânga; nu erau sate

www.dacoromanica.ro

care se succedau, ci terenuri foarte frumos lucrate, colțuri de pădurici. Nu același spectacol pe care îl are cineva în Belgia, care este mai cunoscută la noi.

Care este impresia făcută de Olanda străinilor? Natural că Olandesii văd altfel, fiindcă ei sunt deprinși cu felul de viață de acolo, dar este vorba de cineva care pentru întâia oară se duce acolo. Liniște, ordine, prietenie, dacă voiți, în mare deosebire de unele orașe francese, de foarte mari orașe francese, în care trebuie să mărturisim că această prietenie o găsești de sigur în casa unui prieten pe care ți l-ai câștigat cu multă osteneală în curs de mai mulți ani, dar pe stradă nu. Toată lumea în orașele olandese se uită frumos la dumneata, la oricine dintre aceia pe cari îi vede trecând alături. Parisul este de fapt un oraș sumbru; acei cari văd numai o anumită parte, cari se duc numai prin localuri de petreceri, nu-și dau sama, dar cine trece de la Paris la Bruxelles simte strămutarea dintr'o lume de oameni foarte activi, dar necăjiți, preocupați, une ori indiferenți, într'un alt loc, unde viața are un ritm foarte vioiu, dar este întovărășită și de un zimbet. Poate că zimbetul din Bruxelles nu-l întâlnește cineva și în Olanda, dar fețele acestea mulțămite de sigur că-ți fac bine, precum îți fac bine și fațadele care strălucesc de curate ce sunt. Și casele, nu cu foarte multe etaje, îți spun numai decât ce cuprind înăuntru, pentru că este obiceiul de a se arăta pretutindeni cine o locuiește, și în Olanda, pe lângă numele de familie și de botez, se mai adaogă încă unul sau două în inițiale așa încât are cineva nu numai cunoștința aceluia care locuiește, dar și un fel de genealogie a familiei, care se ridică până la a treia generație.

Unii cari fac un negoț sau se oferă pentru un serviciu public o anunță pe niște linii care înaintează asupra străzii, și în felul acesta am ajuns să știu că la Haga se adăpostește un Țigan de al nostru, d. Iliescu, al cărui nume colorat și luminat se poate vedea și în timpul zilei. De altminteri Iliescu călătorește în toată Olanda, unde foarte dese ori este chemat și ascultat cu multă plăcere, și face așa cum fac Țiganii la noi: vine și cântă la ureche. La Amsterdam, într'o sară am asistat la un spectacol extraordinar, care de sigur că nu era tot ceia ce se poate mai cuviincios, dar acolo era reunită veselia continuă a Țiganului și naivitatea Americanului, iar liniștitul și bunul public olandes, care nu face așa, stătea de se uita la tovărășia aceasta dintre Țigan și American. Țiganul îi zicea la ureche și Americanul făcea cu mâna, cu capul, cu picioarele, întovărășind pe Țigan, și în acelaș timp se uita surâzător la fiecare ca și cum ar fi întrebat: nu este așa că e o seară foarte plăcută și că ni stă foarte bine așa cum sântem și cum ne mișcăm? Pe d. Iliescu îl poate găsi cineva și în anunțurile ziarelor celor mai mari din Olanda; el ne represintă în chip permanent și nu din cale afară de desavantagios.

Va să zică întri într'un oraș, care înfățișează rândurile acestea de case cu geamurile mari curate, proaspete, în care se prinde lumina. Știu eu? s'ar putea ca în geamurile strălucitoare să fie o influență care vine tocmai din Spania, căci să nu uităm că Spaniolii au fost cândva stăpâni aici. Și eu îmi aduceam aminte, privind fațadele alcătuite din geamuri luminoase, de aspectul pe care îl are cutare oraș spaniol, Valladolid, care a păstrat mai bine caracterul de odinioară.

Casele sunt, cum am spus, de cărămidă aparentă. In felul acesta ele pot fi ținute curat. Cărămida aparentă și geamurile

www.dacoromanica.ro

strălucitoare dau o frumoasă înfățișare uniformă străzii întregi.

Să vorbim puțintel și de mișcarea de pe aceste străzi. Imbulzelile dela noi nu există ; fiecare-și știe rostul lui, și știe așa de perfect încât și față de cel mai grăbit învârtitor de velociped localnicul este asigurat ; el e sigur că nu dă nimeni peste dânsul, dar pentru noi ceilalți, străinii, este ceva de-adreptul îngrozitor. Dar sunt localități unde o treime din populație are velocipede, care merg unul după altul în aceiași direcție ; este și un fel de trotuar, dar cine poate să știe între deosebitele nivele ale pavajului care este acela pe care-i este îngăduit cuiva fără roate să meargă și să nu fie atins de mașină niciodată. Asigurările ce ți se dau nu folosesc mult : străinul se găsește în aceiași situație ca Evreul care era asigurat de proprietarul animalului că nu-l mușcă un câne și care totuși zicea : „știi dumneata, știu și eu, dar vorba este cânele știe și el ?“. Și trecătorul cu velocipedul de obiceiu nici nu sună, pentrucă este sigur că nu te atinge. Ba se întâmplă uneori că merg și automobilele în deplină armonie printre velocipede, minune pe care nu mi-o pot explica. Dar velocipedul este, de sigur, un mijloc democratic de a circula și în acelaș timp arată o populație care are mult lucru și nu se lasă pe sama picioarelor, dar nici nu are banii trebuitori pentru a-și lua un automobil. Este inutil să vă spun că trăsurile cu cai au dispărut cu desăvârșire din înfățișarea orașelor olandeze; le vede cineva însă la țară, cu forme mai mult sau mai puțin arhaice.

Incă un lucru trebuie de adaos în ce privește circulația pe stradă înainte de a trece la lucruri care sunt mai puțin distractive, dar pot să fie mai folositoare de cât s'a spus până aici. Cu velocipedul merge *toată lumea fără deosebire;* o lume de deosebite grade, în condiții de bogăție care nu sunt aceleași, având rosturi în societate care se deosebesc foarte mult. Dar aici este un fel de democrație velocipedică. Am văzut mergând ofițeri superiori în uniformă, având cumpărăturile atârnate de ghidon, am văzut doamne din foarte bună societate mergând pe velociped cu cumpărăturile lor. La noi este încă prejudecata aceasta că nu se poate ca o doamnă din „înalta societate“ să poarte un pachet mare; cine ar face-o, riscă să nu mai fie invitată la nicio serată și la nicio reuniune. Am văzut clerici mergând cu velocipedul, și profesori universitari alături de studenți. Am văzut și grupe asociate: se pare că se pregătesc și căsătoriile în felul acesta.

Orașele acestea sunt într'un mediu de apă, de verdeață : este „vyverul“, *vivier* din Franța ; un heleșteu de acestea din mijlocul Hagei răspândește răcoare în aer și e încunjurat de o vegetație proaspătă, plăcută ochiului și binefăcătoare pentru sănătate. De altminteri orașul olandes, când este mai mare, se alcătuește, ca și orașul engles, din mai multe grupe care s'au format dela sine și care se leagă între dânsele, isolarea pachetelor de locuințe contribuind la igiena generală.

Nu este nevoe să mai spun că orașele olandese sunt făcute după un plan foarte bine chibzuit, cuminte, gospodăresc, așa încât nu se poate întâmpla ca un particular care are de resolvat o chestiune la două ministere să trebuiască a circula dela un capăt la altul al unui oraș risipit, trecând dela un birou la altele. Pentrucă acolo timpul își are socoteala lui și prin urmare ministerele sunt unite în cele două curți : „curtea dinăuntru“ și „curtea din afară“, *Binnenhof* și

www.dacoromanica.ro

Buitenhof, așa încât cu o ușoară plimbare de jur împrejur lucrurile pot să fie aranjate. Fericită socoteală, de sigur! Felul cum sunt risipite autoritățile noastre în București face să întrebi dacă n'a avut cineva intenția reală de a-și bate joc de timpul și de posibilitatea de circulație a publicului.

Cartierele muncitorești își au rosturile lor, de-o parte, cartierul oficial însă știi unde să-l găsești. Iar, dacă vrei să te plimbi la Haga, ieși din oraș și găsești, dincolo de pădurice, la Scheveningen, *het bosch*, tot ce-ți trebue pentru a cunoaște natura în toate înfățișările ei, copaci și țărm de mare.

Înainte de a vă da explicații în ce fel s'au alcătuit orașele, trebuie să observ însă că ele au pierdut în mare parte caracterul trecutului. La Haga nu-l mai avem decât ici și colo; clădirile sunt mai mult din secolul al XVII-lea și din al XVIII-lea, și deosebiri între dânsele adevărat că nu se văd. Dar un oraș are un stil care se potrivește cu clima de acolo, cu trecutul, cu ocupațiile oamenilor, este un lucru organic pe care nu-ți este permis să-l strici cu orice fel de clădire. Edilii noștri n'au înțeles niciodată acest lucru, și astfel un oraș de provincie prezintă azi toate stilurile. Eu am apucat în Botoșani în copilăria mea clădiri de vechiu gotic alături cu case gospodărești după moda de la 1700 și căsuțe de sat; dacă i s'a întâmplat cuiva să călătorească în Franța și i-a plăcut cutare clădire, apoi a rugat pe un arhitect să-i facă o casă întocmai ca aceia. Am cunoscut chiar un caz când un arhitect a fost rugat de un Bucureștean bogat să-i facă o casă al cărui plan îl va înțelege numai dacă îl va întovărăși într'o plimbare de un ceas sau două prin București: ajungea într'un loc și ușa de acolo îi plăcea, o însemna; ajungea în alt loc și erau niște ferestre la care ținea foarte mult, le trecea în catastif; mergea mai departe și găsia un turnuleț agreabil, nu-l uita; dar, după ce a făcut observațiile de detalii la o sută de clădiri, arhitectul l-a părăsit și a avut curajul să-i spună că este un nebun; dar nici nu era un nebun ci numai un om pretențios și fără gust.

Orașele din Olanda în adevăr și-au pierdut trecutul medieval și mie îmi pare foarte rău, dar cel puțin acest stil medieval a fost înlocuit cu o uniformitate care nu este lipsită de armonie. E foarte drept că și la Haga ici colo răsar „zgârie-nori". Eu aveam intenția ca în această seară să vă spun că așa ceva nu există, pentru că pe străzile pe care am mers eu în toate trei dățile nici nu existau; însă mi-a venit în mână o recentă carte germană de istoria artei a unui profesor din Marburg, care este presupus a fi în toată puterea facultăților sale mintale, și, la sfârșit, între probe de pictură, de arhitectură, de sculptură înfiorătoare, figurează și unul dintre cele mai însemnate palate de cooperative din Haga, așa încât eu nu mai pot afirma că Haga este lipsită de intrusiunea aceasta a clădirilor americane. In parenteză trebue să vă spun că am găsit acolo și un fel de teorie a acestor clădiri. Iată ce spune profesorul german: că este bine ca în toate locurile să fie numai case de acestea; doar păcatul trecutului era o intimitate de familie, care trebuie să dispară, o legătură cu natura, care este nefirească, și o aplecare către poezie, care este chiar periculoasă, iar dorința omului de a se individualiza nu se mai poate admite; prin urmare casa trebuie făcută ca un laborator: locul unde lucrează este singurul interesant, celelalte fiind numai niște ascunzători, în care să te retragi la anumite ceasuri; și idealul e ca această sală de lucru

www.dacoromanica.ro

să corespundă cu o sală de operație. Bine înțeles că individul trebuie să dispară cu totul, să-și schimbe complet felul de a fi; doar el este numai un element de colectivitate. Mă bucur foarte mult că sunt țări ca Olanda în care doctrina aceasta n'a pătruns cu desăvârșire, pe când Bucureștii vor fi pe de-a întregul transformați în felul acesta.

O călătorie în orașele olandeze mai mici va fi, în orice caz, o liniștire de suflet și o mângâiere. Dacă zidirile moderne sunt încă rare, tot așa sunt de rare și rămășițele gotice ale evului mediu. Pe alocuri, de și sfinții au fost dați jos de calvinism sau sfărâmați în firidele lor, forma bisericii gotice s'a păstrat; de exemplu, la Haarlem, la biserica Sfântului Bavon. Clopotnițe la mai multe niveluri, ferestre cu triforiul secolului al XIV-lea târziu sau începutul secolului al XV-lea, o întreagă atmosferă de gotic, pe care o putem întâlni și la noi, dar foarte rar: dacă biserica gotică dela Baia e o ruină, din fericire avem în Ardeal, la Sibiiu, un oraș, întreg al arhitecturii evului mediu, care trebuie ținut cu cea mai mare îngrijire, și alte asemenea monumente în Biserica Neagră de la Brașov, în capela dela Mediaș, pe care o apără Comisia Monumentelor Istorice de ani întregi împotriva gustului sălbatec de astăzi; păcat că la Brașov n'a putut să împiedece tot felul de particulari din Regat de a amesteca în arhitectura localnică specimene bizare ale unei false arhitecturi românești!

La Delft, care este mai cunoscut prin admirabilele porțelanuri de acolo, — și aici un element oriental adus prin Spanioli —, o așa de frumoasă biserică, al cării caracter, în afară de mici schimbări pe jos în unele capele care s'au înlocuit, a fost păstrat.

La catedrala din Middelburg este o înflorire de gotic înflăcărat de prin anii 1480-90, care e, cred, cel mai frumos edificiu în acest stil pe care îl posedă Olanda.

Goticul trăiește încă și în unele locuințe particulare. La Universitatea din Leyda m'am găsit de-odată într'o clădire medievală, cu aceiași curte interioară, cu aceiași scară îngustă, cu aceleași încăperi mărunte. Trebuie să mai spun că în odăile acestea se păstrează foarte multe obiceiuri din același ev mediu: adecă au voie studenții să zugrăvească pe pereți ce vor, tot felul de caricaturi, care evident că sunt totdeauna decente, și se pun alături tot felul de inscripții în latinește, fiindcă studenții știu latinește —, desperarea generațiilor mai noi este că predecesorii au acoperit tot și prin urmare nu mai au unde să adaoge. La Haga chiar cutare peristil cu elegante colonete arată influența, mai târzie, care vine din Sudul expus luminii și aierului. La Amsterdam se vede și o influență a arhitecturii dela începutul secolului al XIX-lea, a falsului antic din epoca napoleoniană. Însă nu voiu fi dintre aceia cari să creadă că oamenii trebuie să se țină în colțuri de întunerec, ci recunosc că orice casă trebuie să corespundă cu condițiile noastre de viață. Dar e bine să facem și noi ca Olandesii: să păstrăm cu cea mai mare pietate și iubire ceia ce face parte dintr'o strălucită lume dispărută, pe când la noi este încă o adevărată manie de a distruge tot ce amintește o viață de artă originală, care, printr'o sinteză proprie, a dat una dintre cele mai prețioase zestri ale civilisației românești. Sunt, astfel, căsuțe de mahala care ar trebui decretate monumente istorice, mici case de mahalagii păstrate în ciuda vecinului pretențios, care n'are nici cea mai mică ideie de inferioritatea scumpei sale clădiri.

Acum putem să ajungem la originea acestor orașe. Originea unui oraș se poate cunoaște prin

www.dacoromanica.ro

documente, prin cronici, dar se poate cunoaște, atunci când lipsesc documentele și cronicile, prin nume. In Germania se întâlnesc o mulțime de orașe care arată astfel originea lor, care vine dintr'o creațiune politică și militară. A venit Carol-cel-Mare și Carolingienii după dânsul și în ținuturile creștinate și cucerite și silite să vie la creștinism s'au întemeiat înainte de toate cetăți. Prin urmare: Marburg și toate orașele care se termină în *burg*. Burgului acestuia îi corespunde în ținuturile ungurești *vár*, de unde vine numele Orăzii Mari, Várad, și a atâtor localități, și din părțile pe care acum le stăpânim noi cari am transformat *vár* și *város* în *oraș* și *orăștie*. Slavii au tradus *burgul* în *grad*, prin urmare Belgradurile și Bialogradurile care există, toate venind din cetăți carolingiene, sau din imitația lor, așa încât nu ai decât să iei o hartă a Europei, să urmărești unde se întâlnește acest sufix la sfârșitul numelor de localități, ca să vezi cum s'a desăvârșit opera de înaintare și de cucerire a creștinismului, de aducere la civilizație. *Burguri* de acestea, ca Middelburgul, „cetatea de mijloc", se întâlnesc și în Olanda, dar în părțile de jos; Limburgul, azi o provincie, după cetatea de unde a plecat, este în legătură cu o lume germanică din părțile Rinului care duce de-a dreptul la Aachen, locul de odihnă al Marelui Carol.

A fost deci și o penetrație carolingiană la basa vieții orășenești olandese, dar mult mai puțin importantă de cum se crede. Creații de acestea militare nu prea erau aici și explicația este foarte ușoară; pentrucă aceste ținuturi nu aveau cine știe ce importanță politică și militară.

Dar încă din timpuri foarte vechi, din epoca romană, — fiindcă nu-și închipuie cineva cât de multe lucruri romane sânt în Olanda, și azi se fac săpături în două locuri care fac să iasă la iveală vechi așezări de cuceritori romani —, la locurile unde se trecea un râu se întemeiase o localitate care în latinește se chiamă *traiectum*, „traiect", vad. In Germania numele roman a dispărut și s'a pus în loc cuvântul curat germanic de *furt*, care înseamnă tot „trecere": Frankfurt - pe - Main, Frankfurt-pe-Oder. In Olanda *traiectum* s'a păstrat cum s'a păstrat și, în alte forme, nomenclatura romană în Britania Mare, unde găsim un *chester* unde a fost *castrul* roman de odinioară. Din traiectum,-*trecht*, vine Utrecht, Dordrecht. Aici au fost cele mai vechi așezări, în legătură cu drumurile de comerț ale Romanilor de odinioară, când mergeau la Frisoni, la Batavi, la Caninefați, la populațiile vechi din aceste regiuni, și peste aceste *trechturi* s'a așezat o altă pătură, acele fundațiuni carolingiene pe care le-am pomenit mai sus.

Cea mai mare parte dintre orașele olandese au însă o origine curat rurală și represintă aspectul pe care îl avea terenul, în colțurile de țară, pe vremea când s'a făcut întemeierea.

Unde este Hertzogebosch, aceasta înseamnă „pădurea ducelui"; e în părțile unde comanda ducele de Brabant, care-și avea pădurea reservată.

Haga nu este decât, sgraven Hage, adecă *haye*, gard, acea legătură de lemne, de vergi, care împiedecă pe cineva de a trece într'un teren oprit pentru a vâna: „gardul", „îngrăditura", „opreliștea", „braniștea", contelui sau cetatea lui încunjurată cu astfel de gard. Rosendal înseamnă „vale de trandafiri", și firea poetică a poporului olandes se vădește și prin acest nume care amintește admirabila grădinărie olandesă: pare că sunt straturi de tulipe și hiacinte mirositoare în înseși numirile geografice care acopăr harta țării. Alte localități se termină în *huysen*, Enk-

www.dacoromanica.ro

huysen, pentru câteva case acolo. Mai departe în unele colțuri se întâlnește finalul *wijk*, „colț" : Winterswijk, care înseamnă „colț de iarnă".

Sunt localități care se chiamă cu *doorn*, ca Apfeldoorn sau Doorn sadea, unde stăpânul de odinioară al Germaniei își petrece bătrânețele, în condițiile la care l-au condamnat propriile lui isprăvi acela care a fost Wilhelm al II-lea. Doorn nu înseamnă decât locul cu spini, cum este la noi Târnava, care vine de la *târn*, „mărăcine". Numele de localitate Amerstorf aduce aminte *turful* engles, o anumită înfățișare cu iarbă a locului. Barneveld are finala care înseamnă „câmp". Alkmaar păstrează memoria mlaștinii originale, *maar*.

Dar, în același timp, în nomenclatura aceasta se vădește și ce a fost în stare să facă, prin muncă, prin lunga și greaua sa muncă, poporul olandes el însuși. In numele de localități el își înseamnă aceste realisări pe care le-a făcut. Amsterdam și Rotterdam vin de la *dam*, „zăgaz", de la zăgazul care s'a așternut în fața mării și care a pregătit terenul, așa cum s'a început la Zuiderzee prin a face un *dam* pentru a tăia deocamdată contactul cu marea.

Resumând această scurtă privire istorică oprită numai asupra condițiilor de creație a orașelor olandese, ele vin mai mult din mici formațiuni sătești sau din opere de artă făcute de energia poporului olandes, care și-a alcătuit el însuși pământul culturii, așezării și prosperității sale pentru viitor.

Orașele acestea nu sânt însă peste măsură de vechi, nici în forma de sate, nici în forma de burguri, cu atât mai puțin în forma de orașe. Este exclus cu totul ca orașe cum este Amsterdamul, un mare centru al lumii, să fi avut prosperitate în evul mediu. Lumea se gândește, e adevărat, la comerțul olandes, la marii negustori olandesi, și-și închipuie că așa a fost totdeauna. Dar, întâiu, comerțul european al Olandesilor nu este mare; comerțul cel mare se face cu Indiile olandese, dar acestea datează doar de la începutul secolului al XVII-lea, iar înainte de aceasta nu era decât numai prefața relațiilor negustorilor olandesi cu Portughesii, cari înainte de aceasta stăpâniau acest mare domeniu al Malaesiei.

In izvoare, Olandesii înșii apar foarte rar în timpuri mai vechi, și aceasta poate servi pentru ca să atingem ceia ce ni se obiectează nouă în ce privește locuința seculară a poporului românesc pe locurile unde se găsește. Se pune întrebarea : dacă ați fost aici, de ce nu spun nimic izvoarele ? Și noi putem să strămutăm întrebarea aceasta și în Olanda : poate cineva să se îndoiască de existența în patria sa a poporului olandes din cele mai depărtate timpuri ? Dar care sânt cronicile olandese până foarte târziu, care sunt documentele olandese înainte de o anumită dată ? Erau oameni cari trăiau în condiții foarte oneste : nu se purtau războaie acolo, nu-i interesau pe vecini, iar cei ce trăiesc în astfel de condiții nu țin să redacteze documente sau să înșire povestiri din cronici.

A început să se schimbe viața olandesă în momentul când teritoriile acestea, care nu purtau același nume au intrat supt stăpânirea conților de Flandra, — aceasta înseamnă însă secolul al XIV-lea. Cel dintâiu moment când ele au luat un avânt este când au fost cuprinse într'un sistem care este cel flamand-frances, sau, dacă voiți franc, ajungând apoi și supt ducii de Burgundia, cari erau stăpâni și la Utrecht și la Dijon. Când au intrat într'o mare mișcare de istorie universală, într'o mare asociație economică, atunci aceste orașe au putut lua avânt,

www.dacoromanica.ro

dar până atunci caracterul rural al țării a rămas aproape general și exclusiv.

Se socoate de mulți că epoca în care „Provinciile Unite“ — așa se numia Olanda odinioară — s'au desfăcut de monarhia spaniolă a fost una foarte nenorocită, că stăpânirea spaniolă era insuportabilă. Nu e de loc adevărat : un act de mare curaj ale Olandesilor de pe la 1560-70 a fost că în paguba lor s'au smuls pentru motive religioase și morale dintr'o regalitate care era aproape o Impărăție de caracter mondial în care ei își aveau un loc bine stabilit. Pentru cele mai multe din orașele acestea prosperitatea se găsește în momentul când s'au răsculat împotriva Spaniei. Și s'au condamnat Olandesii, atunci, la o mare îngustare a veniturilor lor, până ce au putut să creeze printr'înșii o modestă viață economică națională, care a devenit puternică atunci când prin vrednicia lor au izbutit să-și facă un domeniu colonial. Și caracterul clădirilor menționate, care sânt de pe la 1670-80 sau din secolul al XVIII-lea, vine din prosperitatea care s'a revărsat asupra Olandei în momentul când ea și-a întemeiat acest domeniu colonial. Acest domeniu colonial este astăzi un mare izvor de bogăție și un mare titlu de glorie prin condițiile, folositoare și populației, în care șase milioane de oameni țin o imensă lume de șaizeci de milioane, aparținând raselor celor mai îndărătnice în barbarie la început și care ajung a binecuvânta pe străinul binefăcător care a venit în mijlocul lor și i-a făcut să înțeleagă ce se poate căpăta, pe un pământ așa de bogat, cu un alt fel de viață.

*

Precum prima conferință s'a mântuit cu expresia unui adânc și desăvârșit sincer sentiment de admirație pentru curățenia, frumusețea și poesia satului olandes, încheiu această a doua conferință cu prețuirea marii epopei colonisatoare și civilisatoare, pe care un mic popor a isbutit să o închege, pentru binele lui și a supușilor, ca și pentru desvoltarea civilisației umane în genere.

III.

In seara aceasta o să fie vorba de istorie : publicul a simțit, și a luat hotărîrea de a rămânea acasă, ceia ce nu mă împiedecă pe mine ca, înaintea auditorului puțin numeros, dar a l e s care mă ascultă, să înfățișez lucruri care în românește nu s'au spus, de și eu cred că de acum înainte trebuie să avem în toate d o m e n i i l e cartea românească potrivit cu felul nostru de a fi și cu nevoile noastre. Dar s'ar putea întâmpla ca foarte multe din lucrurile pe care vreau să le înfățișez în această seară să nu fi fost spuse nici aiurea. Este o încercare de a presinta o sintesă istorică a originii și desvoltării națiunii olandese și, atunci când lucrurile se iau pe laturea aceasta așa de largă a sintesei, foarte multe se observă care scapă cu desăvârșire din vedere atunci când se ține cineva la o enumerare de amănunte. Cred că ființa aceasta a poporului olandes pe care vreau să o înfățișez dela originile sale cele mai depărtate până la forma morală și materială de astăzi poate să fie deosebit de interesantă. Veți vedea că supt multe raporturi poporul olandes este cu totul altfel decât celelalte, pentru că el pleacă dela alt trecut, pentru că el n'a făcut greșeala pe care am făcut-o noi și multe alte popoare de a rupe cu trecutul, de a trăi o viață orientată după

www.dacoromanica.ro

rosturile altor popoare, de a strica lucruri organizate de-a-lungul secolelor înlocuindu-le prin niște simple forme, care n'au nici-o valoare și supt care abia dacă se trezește viața veche care poate fi readusă la suprafață și făcută din nou vie, dar din formele acestea noi, străine, împrumutate nu iese nimic.

Dar Olandesii n'au părăsit din trecutul lor niciun element, și toată viața lor din depărtatele timpuri în care erau semințiî germanice amestecate cu unele elemente galice, este până acum de o perfectă logică, de o desvoltare legată din generație în generație prin lanțurile acelea morale care sunt singurul element de solidaritate în viața unei națiuni.

Incep cu timpurile în care poporul olandes se alcătuia. Este o întrebare : când se alcătuiește un popor ? Se spune de obiceiu: atunci când a răsărit limba lui. Este așa și nu este tocmai așa, pentru că se poate întâmpla, ca limba să nu fie formată în elementele sale de căpetenie și, cu toate acestea, cea mai mare parte din sufletul popular să existe, cum se poate întâmpla și altceva : ca un popor să-și fi pierdut limba și să facă silințe desperate pentru a o recâștiga și, cu toate acestea, să fi existat și să continue a exista ca popor. Așa s'a întâmplat cu Irlandesii : cine ar putea tăgădui patriotismul lor înfocat, mergând până la demența crimei și, cu toate acestea, Irlandesii vorbesc limba celor împotriva cărora s'au ridicat. Pe altă parte, în Britania Mare este grupul Celților cari nu și-au pierdut limba nici-odată, dar cari învață la școli englezești; cu toate acestea, la dânșii nu există nici un fel de conștiință națională, niciun fel de tendință de a se separa. In Franța Bretonii vorbesc tot limba lor cea veche acasă, dar, în afară de câțiva intelectuali, cari au făcut acum câtăva vreme demonstrația aceia brutală stricând monumentul unirii Bretaniei cu Franța, afară de un localism ale cărui margeni n'au fost de alminteri fixate niciodată, cine se gândește la putința existenței unui Stat breton ? La noi de obiceiu originea poporului românesc a fost pusă în legătură cu limba și de aici războiul cumplit între filologi, oamenii cari se pot suferi mai puțin unul pe altul, și hotărîrile, poate tot așa de apodictice, de neiertătoare pentru adversari, fulminarea „miserabilului", a „criminalului" care are altă părere cu privire la un sufix, lucrul acesta așa de delicat cu care se hrănește o așa de importantă ramură a științei.

Dar se poate zice că un popor olandes există în apropierea anului o mie. Veți zice : și avem texte în limba olandesă ? Filologia olandesă îmi este fără îndoială foarte depărtată și străină, dar cu toate acestea nu aș afirma că în secolul al XI-lea exista un început de literatură olandesă, cum, iarăși, nimeni nu ar putea tăgădui că în anul o mie, și puțin înainte de acest an, exista un popor olandes.

Din ce s'a format acest popor olandes ? Din elementele arătate în conferința întâiu, la care am făcut alusie, și în cea de a doua : acele semințiî germanice ale căror nume le cunoaștem prin izvoarele romane, acei Bructeri, Caninefați și, înainte de aceștia, cele trei mari semințiî din care s'a alcătuit rasa germanică a Olandei, adecă Frisonii, puțin dubioși în ce privește originea și caracterul, Francii, despre cari am spus că rămâne să se vadă din ce fasă a desvoltării poporului franc au venit : când erau un element pur germanic sau când se amestecară cu elementul celtic, și, în sfârșit, Saxonii, pe cari am încercat să-i definesc. Iarăși am

www.dacoromanica.ro

apucat să spun că elementele acestea germanice s'au așezat pe o bază care une ori era romană, dar se poate și contrariul: peste elemente de acestea germanice, care trăiau în libertate, să fi venit o colonisare romană care a fost sporadică și nu peste măsură de durabilă.

V'am arătat alaltăieri că localitățile al căror nume este terminat în *trecht* nu represintă altceva decât „*traiectul*“ roman și că în anumite părți din Olanda se fac în momentul de față săpături care dau resultate neașteptate și se găsesc urme romane destul de importante. Dar nici-odată Romanii n'au întemeiat în această regiune batavă o provincie așa de sigură ca acea din Galia sau din Peninsula Iberică.

Insă a venit vremea când ceva se așterne peste toate stratele și substratele populațiilor g e r m a n i c e, și în momentul acela se observă o conștiință locală, care nu este viață națională, dar este un element din care o viață națională se poate desvolta mai târziu. Aceasta este natural și e bine să se înceapă cu conștiința locală pentru a se ajunge la o conștiință națională, dar este stupid, când ai conștiința națională, să te întorci înapoi la o viață locală numai pentru plăcerea de a face un piedestal unei celebrități care, pusă într'un centru mai mare, se pierde puțintel și, prin urmare, are nevoie de viața locală, de atmosferă închisă. In vremea aceasta a dominației romane s'a produs răscoala lui Civilis, dar cine știe care o fi fost numele barbar al lui Civilis sau dacă a avut un nume barbar. Iarăși nu trebuie discutat prea mult asupra scopului pe care l-ar fi avut răscoala lui Civilis. Se poate închipui ca unii Olandesi cărora ideia națională să li cadă prea greu pentru o minte mai puțină, căci pentru ideia națională se cere un cap solid, se poate închipui ca Olandesi naționaliști de aceștia să fi crezut că între Civilis și cele trei categorii de fasciști cari există astăzi în Olanda să fi fost o legătură. Prin urmare Germanii, indignați de stăpânirea unui popor străin, s'ar fi ridicat. Dar, de câte ori este vorba de Romani, nu poate vorbi cineva de un popor, pentru că ei nu sunt un popor. Romanii reprezintă, în afară de Romanii dela început, cari creșteau boii, păsteau oile și sămănau câte ceva în regiunea unde mai târziu au fost bogatele palate și portice, dar, în afară de aceștia, Romanii sunt tot ce voiți d-voastră, însă de fapt sunt făpturi morale ieșite dintr'o sintesă pe care n'o poate urmări complet nimeni și care nu este ieșită din nici-o teorie,— însă noi avem credința astăzi că viața se face din teorie, pe când teoria este doar o emanație a vieții: dacă viața este puternică dă o teorie, iar teoria, când se umflă să dea o viață, crapă adese ori.

Așa încât Civilis represintă de sigur un moment interesant, dar explicabil numai în foarte mică parte, act ieșit din conștiința locală, obscură, a locuitorilor din această regiune. Acum, din viața aceia veche germanică, liberă, au rămas anume elemente în nomenclatură; de ex. toate localitățile și numele de provincie de oriunde, din Olanda, de la Rin și din Galia ca și din Nordul Italiei, care se termină în *ingen*: aceasta înseamnă o seminție germanică. In Italia se întâlnește: Marengo, care este de pe vremea Longobarzilor, când aici se așezase seminția al cării nume se termina cu acest sufix, iar, când întâlnește cineva Groningen în Olanda trebuie să se presupună că a existat același lucru, că acolo fusese un grup germanic bine determinat. Tot așa, de almin-

www.dacoromanica.ro

teri Lotaringia, Lorena este Lothringen, moștenire carolingiană, partea care ascultă de Lotar, șeful, suveranul; astfel se creiază deosebiri în viața unei țeri mai mari, a unui teritoriu mai larg, sau în viața unei națiuni. Ori în alte nume de aici este finala *gau*, care nu însceamnă altceva decât provincia germanică, și aceasta este cea mai bună dovadă că noi n'am fost, — cum pretinde cutare profesor dela Cluj, fără voia mea și a lui Dumnezeu, d. Diculescu — supuși odinioară Gepizilor, cari ar juca în viața noastră un rol tot așa de mare ca Francii în Galia. Doar în nomenclatura noastră nu se găsește nimic, nu ca nume germanice, dar cel puțin în altă formă, care să aparțină limbii germanice; nu există nimic care să amintească așezarea pe teritoriile pe care Germanii le numesc „*gau*" a acestor seminții.

De odată asupra acestor seminții, de origini deosebite și care multă vreme putuseră trăi separat, s'a întins Imperiul lui Carol-cel-Mare.

Imperiul acesta se înțelege de obiceiu foarte greșit. Francesii și Germanii se luptă între dânșii pentru a ști dacă era franceză sau germană originea etnică a lui Carol. Lucrul este interesant, dar nu peste măsură, căci interesantă e opera, nu limba pe care o vorbia acasă Impăratul, germana sau latina, pe care, dacă ar fi putut-o vorbi mai bine, de sigur că ar fi vorbit-o necontenit: interesant la dânsul este deci rolul pe care l-a îndeplinit, linia pe care a mers, dar rolul acesta nu este național, ci internațional și supranațional, hotărât *anațional*. A voit să învie Imperiul roman de odinioară, care era cu oricine și pentru oricine, tocmai pentru ca popoarele să poată trăi împreună, să poată colabora la aceiași operă de civilisație. Oamenii dela 800 erau, astfel, cu mult mai conștienți decât cei de astăzi; ei își dădeau toate silințile pentru ca popoarele să poată lucra alături, pe când noi întrebuințăm toate mijloacele pentru ca între oameni orice colaborație să fie imposibilă, ceia ce este una dintre cele mai cumplite rătăciri ale minții umane!

Și, pentru că el, Carol, este succesorul Impăratului roman, el vine să stabilească, pretutideni ordinea, pacea, munca asigurată, răsplata cuvenită, fiind, în acest chip, un mare binefăcător al tuturor acelor cari se găsesc supt sceptrul lui. Și creștinismul pe care-l sprijină și apără este numai, când îl înțelege cineva bine, una din formele cele mai potrivite, în acest scop, pentru că Hristos a stat pe cruce pentru oameni, dar n'a ieșit niciodată cu parul contra lor; cel puțin eu n'am întâlnit în nicio Evanghelie ceva de felul acesta. Creștinismul era deci tocmai o formă de unire, de împăciuire, de îndemn către iubire pentru toate popoarele. Și în felul acesta a venit un moment când și noi și Olandesii — și vedeți cât este de mare distanța — ne găsiam în același, imperiu, pentru că Imperiul lui Carol-cel-Mare a cucerit Panonia, bătînd pe Avari, și Slavii, cari atîrnau de acești Avari, au întrat în Imperiul lui; prin urmare strămoșii Sârbilor, Croaților, Dalmatinilor, toți aceștia erau printre cetățenii acestui Imperiu universal, pe care, cu crucea lui Isus, îl întemeiase Carol-cel-Mare. Dar noi, împreună cu Slavii, fuseserăm supușii Avarilor, prin urmare am întrat și noi în ordinea carolingiană. Dela Zuiderzee până la gurile Dunării se întindea astfel același Imperiu, Imperiul carolingian. Dacă în regiunile extreme era foarte slab, așa încât a dispărut, el a lăsat — tocmai pentru că a dat sentimentul acesta de necesitate a încadrării vieții locale în solidaritatea umană, a unei ordini militare și civile, — el a lăsat, din elemente foarte importante

www.dacoromanica.ro

în viața formațiunilor de mai târziu, fiind un ferment, o stârnire în viața popoarelor.

Dar, până târziu, până prin anul 900, cât a durat epoca aceasta carolingiană, de câte ori ne gândim la Olanda, care nu exista supt acest nume și nu forma o unitate, trebuie s'o concepem doar ca un număr de teritorii având fiecare, până și în satele răzlețe, care nu erau unite ca la noi în văi, o viață deosebită.

In lumea aceasta pe care o dominaseră Carolingienii, pe care o învățaseră și o educaseră pentru toate timpurile Carolingienii, în lumea aceasta se va păstra tot viața de sat, de autonomie rurală.

O asămănare cu noi este, prin urmare, în faptul că ne-am găsit supt coroana lui Carol-cel-Mare și a urmașilor lui și unii și alții, dar este și o altă asămănare. Noi am trăit secole întregi într'o formă absolut asămănătoare cu forma cea mai veche olandesă, sau scoțiană, sau a celor mai vechi Elvețieni. Existau regiuni de adevărate democrații țerănești, — dar, să ne înțelegem: democrație țerănească, aceasta înseamnă mănunchiul satelor legate în chip organic și creînd forme superioare, din întregimea, din suprafața ca și din adâncurile acestei vieți sufletești. Acesta este, dacă voiți, Statul țerănesc, pe care nimeni nu-l numește Stat țerănesc pentru că este țerănesc, în toate rosturile sale, prin el însuși. Dar s'ar putea și altfel, pentru că anumiți cugetători cari au cetit anumite cărți nemțești cât erau la Universitate își închipuie că sînt chemați să ridice sus un element țerănesc pe care nu-l cunosc deloc, un altfel de Stat țerănesc represintând una din formele cele mai curioase de înșelare de sine, — și atunci lucrul este onorabil —, sau de înșelare a altora, — și atunci lucrul nu mai este onorabil.

Cum au fost *Romaniile* la noi, adecă grupe cu amintiri romane, care trăiau pe valea Jiiului, pe Valea Oltului, a Argeșului, pe toate văile noastre, fiecare sat avîndu-și orânduirea, cu senatul de bătrâni, cu logofătul satului, cu preotul satului, cu vătămanul satului, cu o viață care se prindea de Domnie numai în anumite momente, dar nu avea nevoie de Domnie în fiecare moment, nu alerga la Curte sau la Capitală, și nici Curtea și Capitala nu veniau nechemate ca să facă mai multă încurcătură și rău într'o viață ce putea trăi foarte bine fără acest amestec sau — ca să întrebuințez un termen vulgar — fără această sâcâială administrativă care este nenorocirea oricării societăți din timpurile noastre, așa a fost și în viitoarea Olandă unificată.

Eu n'am aici la îndemână istoria Olandei a domnului Huysinga, care este cea mai largă sintesă a vieții olandese, și aș fi fost foarte bucuros ca înainte de această conferință să pot controla părerile mele, chiar dacă ar fi fost să nu înfățișez ca lucruri noi pe acelea care se poate întâmpla să le fi găsit domnul Huysinga, dar este și un avantagiu : poate că aș fi avut mai puțin curaj după ce aș fi cetit pe domnul Huysinga în a exprima anumite păreri.

S'a întâmplat însă, în viața Olandesilor, un lucru care nu s'a întâmplat la noi — și aceasta a fost rău pentru ei, și pentru noi o fericire că n'au pătruns anume factori în viața noastră democratică, locală, rurală, de „Romanie", din care a ieșit „Țara Românească", — căci „Țara Românească" și „România" din cel mai vechiu trecut este exact același lucru:— anume s'au ivit în vecinătatea Germaniei formațiuni feudale foarte puternice, și ele au pus stăpânire pe grupele de sate. La noi, cum am spus, lucrul acesta nu s'a întâmplat. Nu ni-au venit stăpâni de nicăiri, nici măcar în

www.dacoromanica.ro

părerea, care a dominat multă că, precum Moldova a fost întemeiată prin îndoita deccălecare a lui Dragoș și Bogdan, tot așa ar fi fost în Țara Românească; ar fi plecat din Făgăraș descălecătorul și s'ar fi așezat dincoace de munți. Este o părere care s'a înlăturat de multă vreme; Țara Românească a fost făcută din vechile voevodate care s'au unit dela sine, și nu Făgărașul a creat principatul muntean, ci de aici au venit niște descălecători pentru Românii din Ardeal. De fapt, noi suntem acum descălecați de frații noștri ardeleni în foarte multe domenii, și chiar încălecați uneori, dar înainte n'a fost nici descălecare, nici încălecare. Dar, firește, noi suntem frați așa de buni și admirăm toate valorile care ni se înfățișează ca atare, și se poate continua, neprețuindu-ne noi prea mult, iar pe urmă o să se vadă ce era o realitate și ce o ilusie în ce privește valoarea unor anumite persoane.

Deci, acolo, în Olanda feudali de aceștia au ajuns să domine grupele de sate. N'a mai fost, prin urmare, ce fusese înainte: existența autonomă a formațiunilor rurale. Și aici aș vrea să spun încă un lucru pe care, cred că d. Huysinga nu l-a văzut și nu l-a introdus deci în istoria Olandei. De-a lungul Mării, peste degetul acela, întins către Scandinavia, al Danemarcei, peste insulele ce se urmează de-a lungul Mării au fost alte formațiuni populare asămănătoare cu cele olandese. Este o regiune istorică pe care ar trebui s'o studiem anume, pentru că samănă foarte mult cu regiunile noastre, și în cutare istorie a Danemarcei a lui Dahlmann găsești un întreg capitol despre viața țerănească la Răsărit de Danemraca. Acolo, pe malul Mării erau Ditmarschii, cari au trăit ani întregi fără să se amestece nici un suveran la ei, fără feudali, fără legături cu negoțul Mării. Satul cu clopotnița lui, cu lumea care se aduna în jurul clopotniții. Acolo n'a isbutit să intre niciun feudal venind din jos.

In ce privește însă Olanda, acești feudali au străbătut în ea. Atunci avem o dinastie care vine din Brabant, astăzi împărțit între Belgia și Olanda, alta vine din Casa de Alsacia, toate ca strecurare a unei vieți de un alt caracter, sprijinită pe alte base, distrugând formele acestea de așa de încântătoare democrație de la început. După aceia s'a trecut la Casa de Bavaria, legătura fiind încă mai nenorocită. Sudul german trimite deci stăpâni acestui Nord de pescari, de crescători de vite și de agricultori, iar, când, mai târziu, cu Jacqueline sau Jakobäa de Bavaria, s'a terminat această dinastie, au venit conții de Olanda, în legătură cu Flandra, Flandra, însăși fiind în legătură cu lumea franceză, și astfel au schimbat de la sfârșitul secolului al XIII-lea, și mai ales de la începutul secolului al XIV-lea complect caracterul acestei regiuni.

Olanda în sensul ei național sau tradițional nu există încă decît ca o feudă între feude, iar întregul de provincii e o țară, nu aș zice cucerită, pentru că n'a fost războiu, ci *acoperită;* dinastiile acestea au intrat prin căsătorii, prin legături de familie, și viața locală națională era acoperită de familiile feudale.

Pe vremea aceia, bine înțeles, nu exista comerț. Comerțul Olandei este un lucru din secolul al XV-lea târziu și mai ales din al XVI-lea. El vine din vremea cînd s'a creat o legătură între Olanda și Flandra, între Burgundia de-alungul Rinului și între Peninsula Iberică, cu regatele Castiliei și Aragonului, când de la Gibraltar pînă la Zuiderzee exista un singur imperiu de caracter internațional, care avea de-asupra coroana regală a Spaniei, Imperiul lui Carol Quintul și, fără împărăție acum, al lui Filip al II-lea contra căruia s'au ridicat Olandesii.

www.dacoromanica.ro

In vremea aceasta însă regiunile francese trag către ele viața de aici din Nord și, astfel, la Dijon vede cineva minunatele opere de sculptură ale lui Claus Sluter, un Flamand din Nord. Deci de la conții di Olanda s'a trecut la conții de Flandra și, pe urmă, la Ducii de Burgundia, dar aceștia stăteau acolo, la Dijon, în Franța, în Burgundia francesă, și atunci în jos se scurge bogăția din Nord, cu artă cu tot; ceiace pământul supus poate da, servește ca să întreție strălucirea Curții și puterea Statului feudal care își are reședința aiurea.

Pe noi ne-a ferit Dumnezeu de așa ceva. Legăturile noastre cu Ungaria n'au fost niciodată de acest fel. Chiar când Domnii noștri făceau jurământ regelui Ungariei și invocau sfinții catolici — de existența cărora aveau mai mult sau mai puțin ideie—, toate acestea, nexul, raportul aveau un caracter pur formal și Domnii noștri, cu deșteptăciunea lor țerănească sau moșnenească, în Muntenia, erau destul de dibaci pentru a trage totdeauna cenușa pe turta lor. Cel înșelat era, de fapt, întotdeauna regele ungar, care se supăra uneori, dar alte ori închidea ochii și în trufia lui medievală era foarte mulțămit că se chema măcar că are anumite rosturi și dincoace de Carpați. Și aceasta este deosebirea între pactele cele vechi și pactele de acuma ale noastre: în pactele cele vechi noi eram aceia cari profitam, în pactele cele noi poate profita individual unul și altul, dar, în ce ne privește pe noi în totalitate, ceva mai puțin. Ceia ce înseamnă, că intelectualitatea noastră de mai târziu, care a trecut peste boierii cuminți de odinioară, n'a fost așa de norocoasă în ce privește facerea socotelilor ca oamenii dela 1300—400. Ștefan cel Mare era în stare să se închine la toți Dumnezeii, dar aceasta nu însemna că și-a părăsit drepturile sau că ar fi pierdut din vedere un singur moment interesele sale, crezînd că la nevoie are să vie să-l ajute altcineva. Numai secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea sufăr de această ilusie al cării resultat să dea Dumnezeu să fie așa cum ar fi mai bine, dar se poate întâmpla să fie ceva mai puțin bine de cum își închipuie unele minți optimiste și unele spirite simple!

In a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Olandesii erau îmbogățiți prin acel comerț care nu ar fi fost posibil dacă nu ar fi existat legăturile cu Spania și dacă Spania nu ar fi fost stăpâna Americii, de unde veniau și așa-numitele „épices", *speciile* acelea: piperul, scorțișoara, etc., și de unde sosiau „galioanele" cu aur, la folosul cărora participau natural și supușii regelui Spaniei și, prin urmare, Olandesii nu erau lipsiți de ceia ce putea să picure și în punga lor mai mică pe lîngă punga cea vastă care era a Maiestății Sale regele din Escorial lîngă Madrid, așa încît ei s'au îmbogățit. Dar atunci s'a produs răscoala Țărilor-de-Jos pe la 1560—70.

Acesta este un foarte mare eveniment și în acelaș timp un mare act de curaj, de sacrificiu, fiindcă evident că un mic grup de orașe, care acum se formaseră și se întemeiaseră mai bine cu deosebire în ultimul secol, acest mic grup de orașe, care se vor lupta pentru independența lor împotriva armatei cele mai bune din toată Europa, a regelui spaniol, n'au să aibă multă vreme prosperitatea pe care o avuseră odinioară atunci când participau la beneficiile, împărțite între toate provinciile, ale Statului unitar habsburgic din Spania. Să nu uitați că Habsburgii erau, în acelaș timp, de la Carol Quintul, și Impărați în Germania, aceiași persoană și la Madrid și la Viena sau chiar două persoane deosebite, dar care, natural, aveau legăturile lor și se ajutau între dânsele, aurul din Spania plătind

www.dacoromanica.ro

războaiele contra Turcilor ale stăpânitorilor din Viena, cari aveau în stăpânirea lor și Boemia și Ungaria. Ce complex de țări, ce împletitură de legături contra Turcilor ale stăpânitorilor din Viena, cari aveau în stăpânirea lor și Boemia și Ungaria, ce avantagii care răsăriau în fiecare moment pentru toți cei amestecați într'o viață așa de largă!

Prin urmare viitorii Olandesi au sărăcit, s'au împuținat în ce privește condițiile lor de viață; ei s'au strămutat într'o lume necontenit amenințată, care putea să termine printr'un dezastru, printr'o catastrofă, și aceasta n'a durat un an sau doi, ci un secol. Răscoala a început pe la 1560, iar recunoașterea oficială de toată lumea a existenței „Republicei Provinciilor Unite" este din 1648, dela tratatele din Westfalia.

Un secol întreg de luptă pentru existența Statului. Dar nu-și poate închipui cineva cât de mare este folosul pe care îl poate da un astfel de martiriu secular unei națiuni. Aiurea, tot ce este acum în Polonia, încredere, vitejie, avânt cultural, sigură conștiință de sine, totul vine din timpul când Polonii au trăit supt stăpâniri străine, și, în vremea când frații noștri din Basarabia, din Bucovina, din Ardeal, din Ungaria, erau supt stăpânire străină se formau cu totul alte energii decât cele din momentul de față. Prin urmare, *atunci s'a închegat sufletește poporul olandes.* Fiindcă, dacă ar întreba cineva de când există națiunea olandesă, i s'ar putea spune: etnografic, de la 1000, în ce privește limba, cam tot pe atunci sau cu câteva decenii înainte, dar, în ce privește deplinătatea tuturor mijloacelor sufletești, numai în momentul când au ajuns la liberarea de supt stăpânirea spaniolă.

Această liberare de supt stăpânirea spaniolă a provocat una din cele mai extraordinare opere de creație pe care le-a dat vre-o dată un popor; o adevărată minune. N'a fost un singur domeniu din viața olandesă în care să nu se vădească niște puteri neobișnuite, o desemnare de originalitate națională care uimește în toate domeniile, — și ea a ținut cam un secol, secol de luptă, de pregătire, până ce s'a deschis secolul de înflorire al Statului. El a durat atâta vreme cât două generații păstrau entusiasmul, avântul, pornirea către jertfă, despretul pentru toate greutățile, care inspira pe luptătorii lui Gulielm de Orange și pe tovarășii lor, pe acei cari se suiau pe eșafod, în vremea ducelui de Alba, cu conștiința că sângele lor nu este altceva decât mijlocul cu care se stropește, sfințindu-l, viitorul întreg al unui popor. Mazzini, un om mult mai cuminte decât îl credem, marele profet italian care a educat pe Rosetti și Brătieni a spus cândva un lucru foarte frumos: „nu există pentru un popor o mai mare nenorocire decât să creadă că viața nu este făcută pentru a îndeplini o misiune, ci pentru a gusta un număr oarecari de plăceri"; din momentul acela, nici un popor nu mai are existență morală, ci este ca frunza pe apă.

Generația aceasta nobilă este produsul sforțărilor extraordinare pentru existența Statului independent, și aceasta se observă în toate domeniile.

Ce se întâlnește în domeniul politic?

Ar fi fost natural ca în lupta aceasta așa de grea un om și urmașii lui, o familie, să ia în stăpânire Statul care s'a întemeiat. Peste vechea democrație care era în sângele Olandesilor, a apărut astfel familia de Orange, din care face parte regina, așa de iubită și venerată de întreg popoporul olandes, chiar atunci când se ridică trei șefi amatori de dictatură. Dar familia de Orange n'a fost primită ca domnitoare; vechile amintiri s'au ri-

www.dacoromanica.ro

dicat împotriva stathouderului — titlu care înseamnă „Statthalter", vechiul guvernator habsburgic; a dispărut dominația spaniolă, dar titlul a trăit în limbă olandesă —, care a găsit împotriva lui pe adversarii firești ai oricării dictaturi. S'a întâmplat că, în unele împrejurări cei cari au reușit să înlăture stathouderatul, — care, pe urmă, în luptele acestea grele, din causa unor anumite împrejurări, s'a refăcut, și iar a fost răsturnat, pentru a fi iarăși refăcut, deci de trei, patru ori, — republicanii aceștia au condus mai slab decât ar fi condus un adevărat șef de putere executivă. Și, astfel, când armatele lui Ludovic al XIV-lea au invadat Olanda, iar Olandesii au găsit mijlocul de apărare de a deschide zăgazurile și o parte din teritoriul lor a fost acoperit de apă pentru a face pătrunderea dușmanilor imposibilă — cam așa am făcut noi, după anumite sfaturi englese, cu făgăduiala că ni se vor plăti pagubele, când am dat foc exploatărilor noastre de petrol —, s'a putut întâmpla ca, în momentul acela când democrația, nefiind unitară, fără îndoială n'a putut îndeplini funcțiunea precum o putere executivă singură, o dictatură a stathouderului ar fi putut-o face, ca frații de Witt — cari n'au nimic a face cu nobilimea „De Witt" însemnând „Albu"—,Ioan și Corneliu de Witt, neputând apăra Olanda, o răscoală a poporului i-a tras la răspundere și i-a jertfit, — cu multă părere de rău mai târziu, dar ceia ce s'a întâmplat era ireparabil.

Vioiciunea poporului olandes se arată și prin aceste lupte constituționale, care nu sunt rele atunci când oamenii sunt convinși, când cineva are într'adevăr în vedere idealul său, ci sunt rele când se exploatează un ideal pentru a servi anumite interese personale sau de coterie. In vechea Eladă și Romă cât de puternice au fost asemenea lupte, cât de frământată este societatea americană supt raportul politic, și nimeni nu va zice că acestea sunt societăți menite să piară; ba chiar societatea francesă, de și acolo se merge cu mult mai departe decât ar trebui pentru interesul patriei, nimeni n'ar putea spune că e o lume condamnată să piară.

Dar nu numai aici e dovada acestei extraordinare vitalități olandese, care a durat până la 1700, după care termin vor urma două perioade mult mai puțin importante pentru poporul olandes, ca și pentru civilisația lumii, și mult mai puțin capabile de a ni da acea învățătură pe care voiu trage-o la sfârșitul, care nu este departe, al acestei conferinți.

Vivacitatea pe care am constatat-o în aceste lupte se observă și în alte domenii. Când frații de Witt se luptau împotriva prințului de Orange — a cărui feudă personală, Orange, era în Franța de Sud, și legătura aceasta venise din vremea când raporturile dintre Franța și Olanda erau așa de strânse —, *asupra cugetării religioase înseși se exercită o acțiune națională foarte interesantă.*

Mișcarea dela 1560—70 s'a făcut în numele doctrinei lui Calvin, dar doctrina aceasta a rămas neschimbată în Geneva și astăzi, așa că Genevezii sunt calvini în același sens ca pe vremea când trăia Calvin; doctrina calvină s'a mutat în Scoția, și Scoțienii au rămas calvini întocmai cum erau și calvinii din Franța; calvinismul a pătruns și la Unguri, cu mai puțină inteligență și mai multă brutalitate. Pretutindeni calvinismul a fost tot cel dela origine; singurul grup național care a trecut la calvinism, dar a căutat să inoveze, singurul care a discutat doctrina e cel olandes. Aceasta de și doctrina calvină este foarte strictă; n'a existat niciodată un cod religios așa de îngust și de aspru, domi-

www.dacoromanica.ro

nând și viața socială și viața politică și conștiința umană cum e calvinismul — pe când lutheranismul este cu totul altceva, cu voia pentru fiecare să dea o nouă interpretare reformei, pe când la Calvini nu poate fi nicio acțiune personală decât primind riscul de a te sui pe eșafod. In Olanda n'a fost așa, și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea s'a dat lupta cea mare între Arminius și Gomar, între arminiști și gomariști.

Ce era Gomar? Calvinismul a fost tradus de dânsul în felul de a fi al vieții Olandesilor, întocmai cum am tradus noi ortodoxia, pentrucă ortodoxia grecească, ortodoxia rusească și ortodoxia noastră sânt lucruri cu totul deosebite: noi avem o ortodoxie de popi de sat, cu niște forme care sânt înainte de toate de folklor și sat, pe când pentru Greci este teologie și pentru Ruși este un desmăț mistic în care imaginația are dreptul să introducă orice lucru, cel mai înalt în misticism și cel mai bizar în sălbătăcie. Gomar nu s'a învoit cu asprimea calvinismului și a proclamat că trebuie iubire și iertare între oameni; dogma terîbilă a calvinismului, că fiecare dintre noi este dela început menit a fi salvat sau osândit, dogma de fier a predestinației, gomariștii n'au primit-o. Și astăzi în Olanda sunt încă discuții pe basa vechii confesiuni stricte a lui Arminius și confesiunii nouă, mai liberă, a lui Gomar.

Dar este extraordinar *rolul jucat de Olandesi după eliberare și în politica generală a lumii*. aici este o uimire. Intr'o conferință pe care am ținut-o la Haga, am presintat unul din tipurile cele mai interesante ale rasei energice ieșite din lupta pentru independență, pe Cornelis Haga. Amestecat în afaceri de negoț, el nu jucase un rol prea important acasă la dânsul, de și mi se pare că i s'a dat cândva o misiune diplomatică, dar în secolul al XVI-lea era cineva și pictor și cugetător și filolog și poet, într'o renaștere asemănătoare cu Renașterea italiană din secolul al XVI-lea. De odată Cornelis Haga a fost trimes la Constantinopol ca ambasador al Provinciilor Unite, „Ambasador", zic eu, dar Turcii nu puteau admite ca adevărat ambasador pe cineva care represinta doar un Stat neacceptat încă în ordinea generală europeană, aceasta fiind cu vre-o treizeci de ani înainte de tratatul din Westfalia; l-au primit deci ca agent de comerț venind dintr'o țară care se lupta pentru independența ei și nimeni nu putea să știe dacă se va ajunge la dânsa.

Cornelis Haga voia să facă însă ceia ce făceau ambasadorii altor State mult mai importante, al Angliei și al Franciei, cari se amestecau în tot felul de afaceri, susținând Domni în Moldova și în Muntenia, punând episcopi, făcând afaceri cu influența lor. Dar el a făcut politică în stil foarte mare, luând asupra sa lupta împotriva catolicismului iesuit. A patronat, a apărat, dar n'a putut salva până la sfârșit, pe represintantul spiritului național grecesc în întâia jumătate a secolului al XVII-lea, pe vestitul patriarh Chiril Lukaris, supt numele căruia s'a publicat o confesie de credință care a fost judecată calvină și, din causa aceasta s'a adunat, supt influența lui Petru Movilă, Mitropolitul Chievului, un fel de mic sinod la Iași și mărturisirea de credință a lui Petru Movilă a înlocuit pe aceia care era atribuită lui Chiril Lukaris. Toate lucrurile acestea le-a făcut timp de treizeci de ani Cornelis Haga; dar, acum în urmă, umblând prin documente din această vreme, citate de un scriitor polon care s'a ocupat de ortodocși în regatul polon, am întâlnit din nou pe Cornelis Haga, ca amestecat până și în lucru-

www.dacoromanica.ro

rile, religioase și politice, de la Curtea Moscovei.

Dar, pentru a juca cineva un astfel de rol, pentru aceasta trebuia să aibă Haga o valoare personală puțin obișnuită, o încredere extraordinară în puterile sale și să posedă și mijloace de dibăcie și de seducție puțin comune. Mai ales trebuia să hrănească și conștiința că aparține unei societăți energice care îl poate sprijini. De fapt, îndată după aceasta a început un foarte mare comerț olandes, care s'a întins dela Borneo și Sumatra, din colțul sud-estic al continentului asiatic, până la Smirna, Alep, Alexandria Egiptului. Olandesii, de și nu aveau o industrie foarte desvoltată, — pe când Francesii făceau postavuri, Englesii și mai bune, postavurile olandese nu existau—,Olandesii s'au amestecat în toate rosturile de comerț al Orientului tocmai în același timp când creau marele Imperiu din Indii, unde sînt azi cincizeci de milioane de indigeni liniștiți și mulțămiți la dispoziția Olandei. Ajungând deci să fie considerați între factorii de comerț cei mai importanți în lumea turcească, a rămas de acolo ceva, cum spuneam și la Haga, până în zilele noastre, când natural că Olanda nu mai represintă în Sud-Estul Europei și în părțile supuse odinioară Sultanului ceia ce represinta odinioară. Moneda cea mai căutată și dăunăzi în aceste părți era moneda olandesă. Sînt două monede care se caută în lumea aceasta semi-barbară : talerul Mariei Teresei, care mi se pare că se bate încă la Viena pentru împodobire, fiind și la basa monedei abisiniane, și galbenul olandes, rămas ban bun, pe când atâtea monede au avut o soartă schimbătoare, ieșind uneori foarte repede din circulație.

Dar mai ales ceia ce face gloria Olandesilor în epoca aceasta de mare avânt este *desvoltarea lor intelectuală.*

Această desvoltare intelectuală se exercită în toate domeniile. In domeniul literaturii, al fabulei : Cats, în al poeziei și istoriei mai târziu : Vondel, de la care pleacă o întreagă serie de poeți olandesi până la Helmers, la Bilderdyck, de la începutul secolului al XIX-lea. Dar alături de desvoltarea aceasta a literaturii este o puternică desvoltare a cugetării filosofice, cu nume foarte mari, cunoscute pretutindeni. In lumea aceasta, așa de restrânsă în ce privește populația și care trăise timpuri așa de grele, părînd așa de puțin favorabilă pentru desvoltarea minții, se desvoltă marile Universități. Și alături de Universități sînt cugetătorii cei mari. Este de ajuns să ne gândim la Hugo Grotius, la rolul jucat de el în ce privește principiile dreptului internațional, este de ajuns să amintesc pe cineva așa de însemnat în alt domeniu al știinților, Huyghens. Ori, dacă este vorba de drept, de istorie, de un început de sociologie, ori dacă este vorba de fizică, de chimie, ori dacă este vorba de filosofie, originile fiecărei Universități olandese înscriu nume mari în desvoltarea civilisației umane. In ce privește editarea autorilor vechi și interpretarea lor, edițiile olandese au fost cele d'intâiu pe vremea când numai Francesii, încă din secolul al XVI-lea, puteau ținea concurența și când filologii germani erau să vină doar mai târziu, la începutul secolului al XIX-lea și, astfel, după 1600, Olandesii aveau în domeniul studiilor clasice ceia ce în restul Europei era să vină numai într'o generație foarte depărtată

Din această iubire pentru studii a resultat și o mare parte din caracterul poporului olandes de astăzi. In adevăr, de aici vine că lumea de la orașe este azi așa

www.dacoromanica.ro

de primitoare, așa de fină. Olanda poate fi considerată ca ultimul refugiu al politeței, pentru că alte țeri au lăsat să cadă politeța, de și fără să declare că au părăsit-o; dar e destul să te duci acolo ca să vezi ce mai rămâne în valul acesta de mojicie care a cuprins lumea, ceia ce este lucrul cel mai desgustător, pentru că și combaterea cea mai înviersunată, cea mai plină de ură, dacă îmbracă o anumită formă, nu jignește așa de adânc cum jignește mojicia, chiar dacă ea se așează peste deosebiri de nimica toată sau peste deosebiri numai aparente. Bestialitatea aceasta a omenirii se vede și în exercițiile fizice ca și în luptele politice, ba chiar și într'o musică sălbatecă, în adoptarea ritmurilor negre și într'o pictură și sculptură care recurge la umanitatea preistorică și subumană. Această rară fineță pe care am putut-o gusta în fiecare moment, felul acesta catifelat de a primi pe cineva, cu cuvinte abia rostite, cu gesturi schițate numai, toate acestea vin din marele respect pentru intelectualitate pe care de două secole îl are poporul olandes și care pleacă din Universitățile sale. Pentru că Universitatea trebuie să fie un loc de unde pleacă bunele moravuri, de unde izvorăște atitudinea elegantă, unde se creiază o poesie a vieții pe care n'o vei căuta nici la meșteri și nici la țerani. Și, dacă nu ar fi existat acest lucru, nu știu dacă Olanda s'ar fi putut menținea : dacă nu ar fi existat aceste resurse ale inteligenței. Și, prin vădirea acestor mijloace, Olandesii și-au câștigat pretutindeni respectul.

Pentrucă secolul al XVIII-lea a fost foarte greu pentru Olanda : el e acela în care dinastiile caută să câștige cât mai mult pământ, și aceasta fără niciun fel de reservă și crutare. Să ne gândim la hâda figură a lui Frederic al II-lea căruia i s'a zis „Cel Mare", una din cele mai cinice figuri de monarh care a existat vre-odată, un om care n'a crezut în nimic, care n'a avut un dram de iubire sau de milă pentru cineva, mumia aceasta însuflețită, care pare că de la naștere fusese cufundată în dohotul, în păcura care-l putea conserva. Ei bine, pe vremea aceia când el anexa fără scrupul, pe vremea când Maria-Teresa lua și ea partea ei și, fiind bună catolică, se spunea, ea, săraca, plângea și lua, pe vremea când Ecaterina a II-a avea niște ghiare care mergeau, pe de o parte, până în mijlocul Europei și, pe de altă parte, până dincolo de hotarele spre Asia, ce lucru ușor era să se răstoarne Statul olandes cu așa de puține mijloace de a se apăra și atât de ispititor prin întinderea și bogăția coloniilor sale, pradă indicată pentru pofta tuturor ! Dar în istoria omenirii este un lucru foarte frumos : când un popor dă dovadă de anumite virtuți, el ajunge să fie respectabil și față de acei cari au tot interesul să-l distrugă. Putem vedea aceasta azi și în ce privește Elveția, Suedia, Norvegia și Danemarca. Nu este indiferent acest exemplu de moralitate triumfătoare dat în toate domeniile, lumii întregi. De multe ori el este tot așa de folositor ca și mitralierele de cea mai bună fabricație și ca și cele mai bune tunuri pe care le poate trimite Skoda sau usinele francese.

Și cu atât mai curând se putea distruge Olanda în secolul al XVIII-lea, cu cât ea a fost pusă într'o politică prea vastă pentru puterile ei de stathouderul dela sfârșitul secolului, Gulielm de Orange, care a luat în căsătorie pe fata regelui Iacob al II-lea din Anglia, pe Maria, și, când Iacob a fost răsturnat, la 1688, Gulielm a izbutit să fie, nu prinț consort, ci rege în același grad cu soția și, de fapt, conducătorul Statului engles. Pentru

www.dacoromanica.ro

Olanda — care se luptase cândva cu Anglia și prin cei mai mari amirali ai ei, Ruyter și Tromp, cari înseamnă aceiași extraordinară vădire de energie și talent a rasei olandese, — pentru Olanda era totuși ceva ca un Olandes să fie rege în Anglia ca să silească Anglia a face politică olandeză. Căci, de fapt, Anglia, supt regina Maria ca și supt sora ei, Ana, s'a luptat pe continent, nu pentru scopuri engleze, ci pentru scopuri olandese, și nici pentru scopurile adevărate ale poporului olandes, ci pentru că între Gulielm de Orange și Ludovic al XIV-lea era o veche dușmănie personală, și, pentru a pedepsi pe dușmanul personal a lui Gulielm de Orange, rege și stathouder, pentru aceasta Anglia a cheltuit bani și a trimes soldați.

Dar, când, până la pacea din 1714, s'a dus lupta cu regele cel mai puternic din lume, își poate închipui cineva ce a resultat și pentru Olanda. Stoarsă de puteri, ea a căutat un refugiu în restabilirea stathouderatului cu dinastia de Orange, dar, ca să se poată susținea ultimul stathouder, s'a înrudit cu Hohenzollernii, ale căror trupe, ori de câte ori era la Haga o mișcare contra stathouderului, erau gata să intervină, cum s'a și făcut, înainte de Revoluția francesă, cu intrarea ducelui de Braunschweig.

Au venit apoi și alte nenorociri asupra Olandei. Francesii Revoluției au cucerit țara, întemeind republica batavă, fără să întrebe de acolo pe nimeni. Apoi Englesii vor da afară pe Francesi, și coloniile olandese au fost câțiva ani în mânile Angliei. Dar Bonaparte, devenit Impărat, a cucerit provinciile acestea și a instalat pe fratele lui, Ludovic, și pe frumoasa lui nevastă, Hortensia de Beauharnais, pe care n'o prea vedem în cadrul de la Amsterdam, în palatul negru de care e legată amintirea acestei dinastii, și Olandesii erau așa de dibaci în a prinde pe străini și a-i transforma, încât Ludovic Bonaparte s'a prefăcut într'un adevărat Olandes. El ținea la Olanda, Olanda ținea la dânsul, așa încât, când Impăratul Francesilor i-a cerut anumite măsuri, el a apărat Olanda în calitatea lui de rege al Olandei și atunci Napoleon l-a mazilit pur și simplu și a anexat Olanda.

A trebuit ca Olanda să aștepte tratatul dela Viena ca să învie, dar a înviat nu supt un stathouder din familia de Orage, ci supt un rege din această dinastie, care avea și Belgia și Țările-de-Jos, și aceasta a durat până la 1830, când, din fericire pentru Olanda, Belgia s'a răsculat și, prin urmare, Olanda a putut reveni la viața ei națională, și, de data aceasta supt urmașii lui Gulielm de Orange până la actuala suverană, Olanda a putut trăi în rosturile ei cele vechi, într'o continuitate organică și istorică a vieții de Stat.

Dar oamenii născuți pe la 1580-1600 au dat artei europene unul din cele mai importante capitole.

Este vremea lui Frantz Hals, ceva mai bătrân decât Rembrandt, și a unei întregi școli olandese care până destul de departe în secolul al XVIII-lea a continuat această direcție. Această minunată artă de pictură e singura, dar așa de strălucita manifestare artistică a Olandei, pentru că arhitectura este doar în trecut și sculptura n'a mai existat de când calvinismul a sfărâmat statuile de pe frontoanele bisericilor.

Această pictură are anumite calități pe care vreau să le pun în legătură cu celelalte ale poporului olandes.

Olanda nu are un peisagiu propriu-zis; în cutare peisagiu al lui Rembrandt natura însăși nu interesează. Olanda are lumină și întunerec, are umbre, de toate nuanțele, și pictura specială care înfățișează tragedia luptei con-

www.dacoromanica.ro

tinue între lumină și întunerec nu se poate produce mai bine, decât aici. In Anglia este o pictură mai nouă, a lui Turner, care dă atmosfera încărcată de ceață a mării, dar aici în Olanda e altceva. Nu e vorba de un fond nelămurit într'o margine de pământ, ci de lupta aceasta continuă între zeul alb al luminii și zeul negru al întunerecului.

Tot așa în altă pânză a lui Rembrandt, subiectul nu are un mare interes și sens: se pune dedesuptul pânzei numele cutăror personagii biblice, dar se putea să nu se pună acest nume; ceia ce este interesant, peste om, e tot jocul acesta al luminii, fulgerul care se prinde de piatra scumpă ce scânteie, ceia ce se aruncă în vibrație luminoasă pe figura umană, ceia ce se acopere de o umbră plină de adânc înțeles în care se străvede și fenomenul moral pe care-l chiamă în minte năvălirea aceasta a cenușii umbrelor. Aiurea portretul,—și el a fost splendid representat în Olanda — este oarecum decorativ, adesea de un formalism nesincer,—în el e atitudinea voită a unui om a cărui pretenție a cerut neapărat să fie represintat așa,—pe când în Olanda este sufletul omenesc care prin mijloace de o dibăcie extraordinară se oglindește în această figură. Truda artistului este toată îndreptată în această direcție: clientul poate să comande asămănarea și asămănarea i se dă, dar este o parte pe care pictorul o aduce de la sine și fără care n'ar consimți să creeze tabloul: gâcirea părților ascunse din făptura morală a omului care trebuie să-și găsească expresia pe pânză. Este adevărat că și pentru Olandesi sânt acele cerinți ale clientului, care vrea să fie înfățișat într'un anumit chip, cu o anumită tovărășie; pretinde o uniformă care-i place, și, dacă este în armată, vrea să aibă înfățișarea zeului Marte. Nu era odinioară artistul așa de liber cum este în timpurile noastre, când, dacă vine cineva cu multe decorații și cere să i le pună pe toate, artistul, chiar dacă are nevoie de bani, poate refusa.

In acel vestit tablou, admirat de atâtea generații, dar înțeles rău, crezîndu-se că represintă o strajă de noapte, de unde: „La ronde de nuit", până s'a ajuns la înțelegerea faptului că, de fapt, e o ieșire în plin soare a unei corporații, așa cum s'a întâmplat: cu cânele, cu femeia de un rost foarte dubios băgată și ea într'un colț, sânt, de sigur, lucruri comandate. Natural că și Rembrandt a trebuit să se plece la o anumită epocă din viața lui la aceasta. In țara care a avut atâția medici vestiți, ca pe Boernaave, al cărui nume era așa de cunoscut, încît scrisoarea îl nemeria cu adresa: în „Europa", cutare putea spune că vrea să fie făcut operand un pacient, și de aici a resultat un tablou de o expresie extraordinară, dar puțin grețos, cu vedenia stomahului desfăcut după toate cerințile hirurgiei. In orice artă este partea aceasta a publicului, și eu am încercat, într'o cărticică, uitată, dar foarte ieftenă, ilustrată original, să pun în legătură arta cu ideia societății înseși. Da, sunt lucruri pe care societatea le cere, de care nu poate scăpa artistul. Alta, e însă libertatea lui Rembrandt, când înfățișează pe mama lui ori se înfățișează pe dînsul însuși, ori când interpretează religia într'un anumit sens. Vă puteți închipui că nu pentru bisericile calvine se poate comanda un tablou religios, ci pentru o odaie și, natural, cum nu erau dogmele catolice care spun: cutare sfînt trebuie înfățișat în cutare fel, pictorul avea dreptul să-l zugrăvească așa cum a făcut Rembrandt, după modele din viață. Astfel, el mergea, în cartierul jidovesc unde erau șlifuitorii de ochelari și lucrătorii de pietre scumpe și des-

www.dacoromanica.ro

coperia pe cât unul potrivit mai mult decât oricare ca să înfățișeze biblicele personagii. In triumfătoarea înviere a unei Biblii care nu a existat niciodată, pentru că Biblia cea adevărată avea eroi mai mult sau mai puțin umili, chiar în ce privește pe regii din Iuda și Israel, e o splendoare și paradă, un strigăt de trufie a bogăției câștigate. Inspirația de la Evrei de aceștia, până la vânzătorii de haine vechi, se recunoaște foarte ușor în opera lui.

Aș putea zice, reunind aceste observații care sunt fugare, dar pe care aș fi voit să le presint în alt cadru și în altă lărgime, că avem a face în această pictură, nu numai cu lupta umbrei și luminii din natură, ci cu aceiași luptă de umbră și lumină în sufletul omenesc, cu toate nuanțele pe care această luptă le lasă în figuri și în atitudini. De aici și o vădire de sinceritate, de intimitate, de onestitate, cu un admirabil spirit de observație și o minuțiositate ca în țara care face cei mai buni ochelari măritori.

Dar de la această sinceritate creatoare, cu scăderea vitalității naționale, se va ajunge la factură, la lucrul mărunt de care-i place fiecăruia în odaia lui, lucru făcut pentru un singur om sau pentru un grup de prieteni. Marea pictură începe să treacă în domeniul unei artificialități căutate; dar aceasta este calea pe care o mare artă merge către decădere și ajunge să dispară.

Se pare astfel, că, de la un timp, pictura olandesă se îndreaptă către aceia pe care de multă vreme o făceau artiștii flamanzi, adecă tablourile „de genre", înfățișându-se anumite ocupații, anumite detalii ale vieții casnice, anumite colțuri mai mult sau mai puțin indiferente de existență. Tragedia, lupta, ca și finețea, pătrunderea psihologică, au dispărut.

In aceste timpuri ale noastre, când arta stă așa de jos cum o vedem în fiecare moment, cred că orice presintare a marii arte a trecutului este o răsbunare a frumuseții și un mijloc de educație.

www.dacoromanica.ro

Prețul 25 Lei

www.dacoromanica.ro